

Іван Багряний

КРОКВИ НАД ТАБОРОМ

НАРИСИ

Харків, 1932

Крокви над табором¹

«Ой, видно село,
Широке село
Під горою»

1

Колись воно звалося Старою Іванівкою... Іменно «колись звалося» і «Старою Іванівкою». Тепер же від тої Старої Іванівки (до річі, великої) залишилося тільки шість дворів, шість двориків.

Спритний читач відразу подумає, що тут не інакше, як сталася катастрофа, ще й велика катастрофа, коли отаке, віками нерушиме село і отак ніби крізь землю провалилося. А хіба не катастрофа?

Сто літ була Іванівка – і немає Іванівки. І це тої самої Іванівки, що я її колись знав і що в ній було біля трьохсот дворів.

— Збереглася тільки назва, як анахронізм, і то тільки через те, що людям не до тонкощів. Що ніколи намочити ганчірку і стерти ту назву з вивіски сільради. Та й сільрада теж доживає свого віку, бо смішно буде їй урядувати над шістьма двориками. Її сократять.

— Ось подивитесь, — посміхається Гриша.

Гриша, це мій випадковий подорожній – тракторист з МТС². Ішов він своєю дорогою, а я своєю і за містом на полотні новозбудованої залізниці наші шляхи збіглися. А тому, очевидно, що ми були обидва в спортсменках, то вже ніби родичі дуже легко й скоро познайомилися. Зразу здався він мені за городського – індустріального: синя спортсменка, муринська³ шкіра і сорочка з краваткою, повішена через руку, в руці валізка. Крім цього — добірна українська мова з явно газетною осугою. Городський.

Але, коли закурили та погомоніли — виявилось, що це селюк, справжнісінький селюк з діда-прадіда, ще й тепер селюк. Перепрошаю, тепер не селюк, а колгоспівець, ще й кваліфікований тракторист.

Ось так ми з Гришею стали попутниками. І чешемо ми новою залізницею — «дерев'яним кондуктором», або — як ще кажуть — «по шпалах».

Чи треба говорити, як мене здивував цей Гриша своєю серйозною інформацією про Іванівку, ось про ту саму стару Іванівку, що ще чотири роки тому стояла як мур всіма трьома сотнями дворів, переснована тинами та глищами, і що чотири роки не бачивши, я націлився до неї зараз, на батьківщину мого товариша, небіжчика.

— Як же це? То це, виходить, я до Іванівки марно йду?

— А марно, — згоджується Гриша.

— То може вернутися?

— Ні, вже пізно вертатися.

— А як же ж з тими трьома сотнями недиференційованих дворів з усім дрібновласницьким гамузом?

— Ось побачите, — відповідає Гриша таємничо-коротко і навіть байдужо. Ба, віндесь заклопотаний чимось іншим, більшим і серйознішим, аніж якась там Іванівка. Авторитетно попихуючи цигаркою, іде він збоку і, примружуючи око, думає щось і дивиться туди, де аж ген попереду на самому кінці двох блискучих сталевих вужів голубіє кряж, заступивши дорогу; себто туди, де «залишилося лише шість двориків». Там гойдається марево від спеки.

¹ Обидва нариси друкують як частку з матеріалу до віршованої трилогії «Альо, Кампанелла» І.Б.

² МТС — машинно-тракторна станція. — прим. упорядника.

³ Від «мурин» — заст. «негр». — прим. упорядника.

Сурйозний хлопець.

Він знає вже, що я кілька років тут не був і йому охота тепер мене подрочити.

А подрочити, виходить, є чим. Скільки подій, скільки змін сталося.

Ось, наприклад, залізниця.

Перше, що я зробив, вийшовши за місто, так це протер очі здивовано. Чотири роки тому тут був древній, дошем і вітрами розсунутий горбок, за декорований бур'яном і геть зрівняний, а тепер тут високий насип простягся аж ген білим вужем, а по ньому побігли в далечінь дві новенькі блискучі рейки. Бачив я, звичайно, і не такі залізниці, але тут це чомусь особливо вражає. По насипу чахає паротяг, — забирає будівельний матеріал, що обабіч насипу лежить величезними стосами. Це столітня сосна з Литовського бору (з отого самого, що під славнозвісним ідилічним Климентовим і та сама сосна, що так ідилічно шуміла всім дачникам і тубільним мисливцям) і їде це вона десь на Дніпрельстан, на Тракторобуд⁴, в Донбас, щоб там стати одночасно і підпорою і невід'ємною часткою велетенського соціалістичного будівництва.

Я не втримався, щоб за давньою звичкою не покататися з півкілометра зайцем (Гриша підтримує компанію залюбки) і не погомоніти з знайомим машиністом на злобу дня і чи скоро ходитиме поїзд наскрізь — до Гадячого й до самісінького моря.

«Хтозна. Мав уже давно б ходити; та якісь там ускладнення і справа затяглася. Роботу відкладено».

Яка шкода. Це б ми з Гришею не лічили шпали, а за якихось там 20—30 копійок сиділи б уже в Іванівці... то пак, на тім місці, де була колись Стара Іванівка.

Гришу це ніби мало й турбує. Він упевнено скинув ботинки, почепив їх на паличку через плече і, цибаючи, ніби поштовий, розповідає мені захоплено про свою МТС. Про те, скільки вони землі засіяли, крім своєї, усім навколишнім колгоспам, про нові форми організації праці і про перспективи. Про ті чудесні (але не химерні, а реальні) перспективи, коли запрацює Тракторобуд і земля наша густо зарясніє колонами сталевих коней... Сій-бо, коли б Гриша не орудував так вправно цифрами, цілими колонами цифр, я б його обов'язково залічив до категорії романтиків, українських романтиків, але... Хоч поки що я й бачив (і Гриша цього не заперечував) в даній місцевості тільки коней і коней, але Гриша орудує цифрами, до того ж ще працює на районній МТС і це звучить солідно. Це вже не романтика, це прикладна математика, це значить, що село міцніше, надто ж молоде колгоспне село, і що часи безпредметної романтики давно відійшли. Воно знає, куди йде, куди завертає.

Виявилося, що хоч Гриша й з МТС і хоч «Старої Іванівки (як ніякої Іванівки) немає», але до того місця треба не тільки мені — треба й йому.

Мені треба всього тільки взнати за родину колишнього мого товариша — тепер небіжчика, — подивимось, як живуть його діти, якщо вони там. Це мета моєї подорожі. Ну, і глянути на ті місця.

Колись там жив (ще в тій трущобі — в тій старій Іванівці) мій товариш — учитель. Це отой самий, що сказав, у хвилинному розпачі:

«Село, село! І хто тебе придумав?!?»

Сам простий селянин, завідував він там школою, керував лікнепом і працював на іншій громадській роботі. А вільним часом грали ми з ним у шахи, подрізавши гудзики, де тільки можна було подрізати (бо справжні шахи діти розіграли десь безвісти) і дискутували на тему «Кампанелла чи Маркс, Шевченко чи Бехер?»⁵. І завжди виходило так:

⁴ Тракторобуд — будівництво Харківського тракторного заводу. — прим. упорядника.

⁵ Кампанелла Томмазо (1568 — 1639) — італійський філософ — утопічний соціаліст; Бехер Йоганнес-Роберт (1891 — 1958) — німецький поет-комуніст. — прим. упорядника.

Поки я доводив йому питому вагу всесвітніх утопістів в історії соціалізму, обов'язково давав мені мата, при чому завжди говорив повчально: «Маркс!».

Зате з Шевченком і Бехером виходило навпаки.

Практично він був марксист-більшовик. Та й ще не про це я, а головно хотів про те, що в тій трущобі, в тій старій Іванівці жив і працював мій товариш-учитель; вів боротьбу з тою Іванівкою, уперто розкопуючи ту мишачу нору. Іноді він навіть писав вірші, і навіть десь друкувався (це вже данина Шевченкові).

І от... Тут я хочу навести уривок з передової, центрального органу партії.

«Комуніст» № 262 (2948) 14.XI.1929 р.»

«...3 листопада, в селі Стара Іванівка Охтирського району забито пострілом через вікно вчителя тов. Задорожнього Івана Наумовича.

Останній — син незаможника, ставши вчителем, усю свою снагу віддавав громадській роботі, поєднуючи кожен свій крок учителя з виконанням громадських обов'язків. Він був активний борець за визволення сільської бідноти з куркульських лабетів, од вікової темряви, неучтва.

Він свою освітню роботу, як ліквідатор неписьменності, поєднував із глибокою пропагандою ідеї колективізації.

І в цей останній вечір громадського діяча — вчителя, він вів групу лікнепу.

Постріл куркульський заскочив його тоді, коли він із своєю групою з 35 незаможників вичитував: «Зоремо лани трактор»...

(Передова: «Сільська інтелігенція на полі класового бою»)

Звістка ця застала мене за кількясот кілометрів від Старої Іванівки.

Одночасно з цим я, будиши в далекому місті, відібрав особистого листа, де говорилося, що:

«...Мокрого осіннього дня надвечір його поховали. Щось якраз напередодні Жовтневих свят...» і т. ін. Лист коротенький, але виразний. Над усе ж запав мені в пам'ять один маленький, зовсім ніби незначний деталь з цього провінційного жалібного ритуалу:

«...Бракувало молотка і Ш. забив труну руків'ям від нагана». Здається, нічого особливого, маленька приписка вкінці. Але приписка для мене ця була промовиста. Себто — точнісінько так, як поховав багатьох своїх друзів, як на фронті десь...

Атож — на фронті класового бою.

Земля тобі пером, друже Йване.

Не, і йду я оце тепер подивитися, як живе його родина, як живуть діти. Щось у нього їх було четверо, чи що. Отак.

Гриша, що слухав мовчки моє оповідання, коли я скінчив, спокійно — а справді з зле прихованим хвилюванням промовив:

— Ну, так от. Родина його жива і родина та велика, щоб не сказати величезна. Розумієш: Себто, я хочу сказати, що невдовзі після його смерті від старої Іванівки сліду не лишилося, — гинула. Натомість народився суцільний колгосп ім. І. Н. Задорожнього.

Розумієш?

Оце і я туди. Там у мене нагальна справа...

Переїхати через річку й дістатися до колишнього села можна було б і мовчки, не гаявши часу й уваги, коли же всілякі дрібниці не привертали уваги.

Як для кого дрібниці ті може й не значні, в іншому місці може зовсім звичайні, але для мене і тут — увага сама за них зачіпається.

Рівненське новенька полотно залізниці, перетявши луки, підкочується до переправи — до здивованої Ворскли. Таки справді здивованої і на себе не схожої в цьому місці. Там, де на плескатуму березі колись лише рябіли лірично мушлі, та не менш лірично кумкали

жаби, тепер на високому насипу блискотять рейки. Обабіч — стоси шпал. Берег високо оправлений в камінь і загнутий підковою круг насипу, що, як велетенський вуж з бетоною головою — биком, ліг аж у воду. Далі, міцно упершись у дно, стоїть ще чотири таких бики. Важких і дебелих.

На крайньому сидить зозуля й кує...ще ж і як завзято кує.

«Змичка з урбанізацією» — сказав би десь глибокодумний столичний поет.

Гриша, сміючись, загадує зозулі, скільки віку стояти тому бикові. А я з радісним хвилюванням (це в мені заговорив місцевий патріотизм) озираюся і дивлюсь вповдовж полотна на несподіваний тут, строгий, віднині організований ландшафт. Ще вчора тут клекотіла робота. По обидва боки високого насипу стоси заліза, шпал і іншого будівельного матеріалу. Низка будівель: казарми для робітників, контора тощо. Ліворуч — під'їзна колія. Все на місці, в строгім порядку.

Лише вчора тут покинули працю з тим, щоб завтра продовжувати далі, перетворюючи остаточно й безповоротно цей, колись сонний краєвид, розбуджуючи його до життя і з'єднаючи з цілим світом.

Маленький шматочок — а це ж образ цілої країни. Там, де були саги й непролазні хащі очеретів, де була сонна болотяна ідилія, там стали і бетон, прийшовши як завойовники, порушили це болотяне царство, лягли як грань між хаотичним минулим і чітким організованим прийдешнім.

Уже не рипітимуть тут на піску драбинчасті хури, а ляскотітимуть буфери і стукатимуть на стиках рейок колеса швидких поїздів, доганяючи найпередовіші країни світу своїм сміливим і першим в історії маршрутом: Стара Іванівка — Соціалізм.

І тут із напівсередньовічної «дрімотної» Азії, поклавши Турксиб...⁶

На Турксиб мене не пустив Гриша, нагло втрутившись. Поки я блукав отак очима й думками понад колією і заблукав аж геть у невідоме, Гриша викликав конкретну людину з того боку, десь із луку.

До речі, йому набридло лічити, він уже був позагинував усі пальці, а зозуля, як навмисне, все кувала. Припало їй десь до серця сидіти на такій велетенській підпорі й розважатись проти вечірнього сонця. Кінець-кінцем, скандально за глитнулася й урвала.

З очеретів вплив човен.

Точнісінько так, як і колись. Тільки колись тут виїздив дідусь, флегматично поблискуючи веслами, на нетерплячий свист невідомого пасажира, а чи то на традиційне опере точне: «Подай перевозу».

Опереточний малоросійський дідусь (не український, а таки «малоросійський», староіванівський, ще й з люлькою в зубах) причалював, відпочивав, виливав воду з своєї посудини, а тоді вже не кваплячись перевозив нас на той бік. Це колись. Тепер ми будемо переїздити залізобетонним мостом.

Ну, а тим часом переїдемо так ще раз і перевезе нас востаннє цей хлопець, що жваво підігнав до берега і вискочив, притримуючи човна.

— Скільки ж ти береш? — запитав я підлітка, як уже їхали, знаючи, що біля Охтирки човнярі, користаючись із того, що по весні через Ворсклу там немає не тільки залізобетонного моста, а навіть будь-якої греблі, деруть з перехожих сім шкір за перевіз.

— Гривеник, — була офіційна відповідь.

— Ого. А чого ж так мало, — не міг не здивуватись я щиро, з такої мізерної, менш ніж трамвайної ціни.

— Так постановило правління.

— Хто?

— Та правління ж, — повторив хлопець байдуже, так ніби це давно й загальновідома річ для кожного, що то за правління.

⁶ Турксиб — Туркестано-Сибірська магістраль — залізниця, побудована в 1926—1931, що з'єднала Середню Азію з Сибіром. — прим. упорядника.

— Що ж то в вас, питаю, — пароплавна компанія, чи як (згадав бо, що такі компанії були біля тої ж таки Охтирки, але знову ж таки зорганізувались вони для того, щоб встановляти драконячу ціну і не збивати її один одному)?

— Колгосп, — зруйнував хлопець мою гіпотезу одним круглим словом. І додав замість пояснення:

— П'ятак з колгоспівців, гривеник з інших.

Он як. Виходить, що ми вже на колгоспівській території і Ворскло — це тепер виключно колгоспівська монополія з усіма «кораблями».

— А де ж ти гроші діваєш? — поцікавився Гриша. Замість відповіді хлопець показав чекову книжку.

— Ну да. Але ж ти міг би й не записувати, — вів Гриша своєї, недбало попихкуючи цигаркою в синє небо. — Та ти, мабуть, і писати не вмієш, еге-е...

Хлопець, видно, розсердився й змірив Гришу пильним поглядом від цигарки аж до голих п'ят включно. Потім чвіркнув у воду і гордо відрізав Гриші зразу на всі підступи:

— Я колгоспівець.

А вже аж по хвилині красномовної мовчанки (а що, мовляв, з'їв?) додав:

— А за це мені пишуться трудовні. Чим більше я здам гривеників, тим краще для мене, о.

— Понятно...

Та Гриша даремно турбувався про гроші.

На березі, куди хвацько причалував, пропливши через лабіринт вуличок в очеретах, наш молодий боцман, був ще один, але вже літній його колега. Тут же при березі стояли ще човни і було чоловіка 8 пасажирів. Відібравши у п'ятьох квитанції (це колгоспівці, як мені пояснили потім, а квитанції їм видають у конторі колгоспу замість грошей, спеціально на переїзд), а на інших, виписавши чеки й забравши гривеники, старший забрав п'ятьох і відчалив. Решту звелів забрати молодому.

— Одначе, тут жвавий рух, — не то в жарт, не то серйозно констатував Гриша, даючи на кладці дорогу новим пасажирам, що поспішали до пристані. — Це все в город, мабуть.

— У город, — охоче згодився котрийсь, маневруючи мимо.

Вечоріло.

З купальні по насипу йшла юрба літніх жінок і затинали вони пісень, затинали як дружки по-дівоцькому. Що це вони, підгуляли десь, чи що.

— Яке сьогодні свято? — питаю в Гриші.

— Ніякого.

Диви. Як же це так, що й свята ніякого і літні жінки (селянки!) покинули десь печене й варене і свою індивідуальну замкнутість, зібрались отакою юрбою і, ходивши купатись, ідуть і вигукують пісень буденного дня?

Признатись, не те, щоб за останній час, а за весь свій вік (крім хіба на базарі чи в церкві) я ніколи не бачив, щоб тверезі жінки матері, вкінці засмикані і прип'яті до хати та збирались отакою юрбою та отакої загонистої співали, ще й голосисто виводили, щоб котилися луни лугом.

— Що це ви, — питаю, — дівуєте, чи жените кого, чи як?

— Еге ж, — озивається котрась зубата. — Женимо. А хіба приспічило? Галько! А біжи-но мерщій сюди, дивись який городської. Та почекайте ж, мо' й оженимо. Хоч одну, а з гурту виберемо.

— Це колгоспівці, — пояснив Гриша. — Дивуєшся? Ото ж бо. Я серед них родився й живу, а й то дивуюсь і не впізнаю. Не той народ. Це вони скінчили роботу і — гайда на річку. Щодня так...

Ось ми вже й біля цілі. Просто перед очима виринуло й розтяглося попід горою селище. Назвати його Старою Іванівкою у мене вже не вистачає мужності, а інакше — я ж бо не знаю, що там справді є. Хай буде поки що селище.

Але й то вже не колишнє, а навіть здаля відмінне селище.

У зелені тополь на колишній церкві (а церква це ж пуп) маячить прапор. Над шляхом хлопці тешуть і вкопують нові телефонні стовпи. Тягнуть дріт.

— Що це, електрифікація чи телефон?

Ні, це поки що телефон. Але незабаром буде й електрифікація, — пояснює присадкуватий чолов'яга з текою. Керівник, видно. Засмалений і запилений, він сідає поруч на допіру обтесаний стовп, закурює і, відповідаючи на запитання, діловим тоном розповідає про те, про що йому найбільше болять: про телефон, про електрифікацію...

Ось так ми відпочиваємо деякий час, гомонимо. Це на вигоні, перед самісіньким входом у село...

Хлопці закопують стовпи і тягнуть дріт.

А з насипу котиться безжурна дівочка пісня. То йдуть матері, за кількасот літ уперше розкріпачені справді, випроставши спину і зідхнувши на повні груди, — то край мій співочий! Що був уже розгубив усі пісні і забув усі мотиви, крім печальних! Став на ввесь зріст і затинає юнацької, — радісно переживає весну відродження.

2. ТАМ ДЕ БУЛА СТАРА ІВАНІВКА

Білими сонячними трикутниками маячать крокви...

Насамперед мушу внести поправочку в Гришину й свою помилку. Не 300, а рівно 266 і не 6, а 13. Зробивши математичну маніпуляцію з відніманням, матимемо 253 й 13. От. Тут таки сталася катастрофа, сталася друга революція.

13 — це Стара Іванівка (смішно), але її немає, її не видно серед 253. А завтра її не буде зовсім, натомість буде 263, а три коли загубляться, то тільки через те, що їм не по дорозі, що попливши проти води, потонуть, як потонули й інші, що йшли проти, куркулями будши.

Хто не з нами, той проти нас.

І ось ці 253 (двори, себто) розтяглися попід горою і хоч вони оддалік зовні мало чим різняться від Старої Іванівки, і хоч вони ще й досі ніби розпорошені, роз'єднані тинами і глищами, але то зовні, насправді ж віднині вони міцно пов'язані і становлять одне монолітне ціле, і ім'я йому — колгосп. Перший в районі колгосп, що не так давно виріс, а вже пишається з червоного перехідного прапора. Та про прапор і про інше згодом.

Тини й глищі — це вже не символ одноосібної відчуженості й егоїстичної ворожнечі, це вже просто будівельний (а почасти й паливний) матеріал. Все, що є з нього кращого, піде (і йде) на перебудову, на нову колективну будівлю, саме туди, де оце зараз серед селища дружно стукають сокири й дзвенять пилки. Там безугавно кипить робота.

Ви буди колись у Старій Іванівці, ви йдете нею через чотири роки і здивовано зупиняєтесь... і мерщій поспішаєте прочитати вивіску під червоним прапором. От.

Це майбутня, навіть і не фаланга Фур'є⁷, а в стократ досконаліша нова форма соціалістичного співжиття.

Це колгосп. Новий колгосп імені небіжчика вчителя, т. Задорожнього.

Але, перепрошаю, — це тільки центральне колгоспівське дворище, обтикане допіру зведеними кроквами й насажене будівничим гуркотом. Колгосп же скупчився навколо з усіма своїми замалим не півтори тисячами душ і мало не тисячею та гуртом засіяної і засадженої землі навколо.

Величезна сім'я...

Але не будемо стояти на вулиці й дивитись на крокви, бо нас може опанувати й скепсис. Ми, мовляв, бачили й не таке будівництво, он яке велетенське будівництво, а не якісь там крокви. І пішовши з вулиці, можемо так і залишитись при сумніві: яка ж, мовляв, різниця між старою Іванівкою і сьогоднішньою. Крокви поставити — дурниця, а завтра їх

⁷ Фур'є Шарль (1772 — 1837) — французький соціаліст-утопіст і філософ. — прим. упорядника.

можна й порозвалювати. Кінець-кінцем, крокви є і в кожному дрібновласницькому господарстві.

Правильно. Не стіймо ж на вулиці.

* * *

Гриша пішов ще вчора полагоджувати свою справу, а я таки з учорашнього ж дня поліз по нишпорках, обмацуючи речі й людей, розпитуючи й гомонячи з своїми знайомими зі всею допитливістю й цікавістю, на яку тільки здібний, знаючи це консервативне нерушимо село.

Я шукаю колгосп. Для мене важать не речі, а люди, ось ті самі, що я їх таки добре знав, знав їхню славнозвісну, здавалось непоборну дрібновласницьку обмеженість і був певен, що їх ніколи не переробиш, хіба що зруйнувавши вщент і кинувши в інше оточення.

Так от — я його знаходжу. Хай і вполсі, але я теж відкрив Америку. Неймовірний і скептичний зроду (особливо щодо села) я її відкрив внаслідок якнайпильніших спостережень. І не для агітації — я її відкрив для себе і здивувався. І не в кроквах — для мене важать не речі, а люди — і не в будівлях, — я побачив колгосп у людях.

Сам я був колись непоганий агітатор — мене на голу агітацію не візьмеш, — дай колупнуть (хоч я й не від селянського, а від робітничого кореня).

Отож я й колупав, де мені хотілося. Лазив і переконувався; гомонів із своїми знайомими і не впізнавав їх. Ну, і я можу сто раз залюбки підкреслювати, бачачи як на місці безнадійної Старої Іванівки виростає нова громада, що побачив колгосп у людях.

Ось у тих самих людях, що можуть ті крокви й будівлі ставити, руйнувати і ставити знову, що працюючи не за страх, а за совість, щиро пишаються з свого зростання, з свого одвоєного прапора. І одвоєвали вони цей прапор — цю першість — своїм зразковим колективним господарюванням, трудовою дисципліною, активністю; ось у тих самих людях, що, не чекаючи поки сонце припече, встають до зорі і дружно вирушають на колгоспівські лани, дружно стають до праці, розподіливши наряди по бригадах ще з вечора, — будують своє майбутнє. Ось у тих, що змагаючись за найкраще виконання ударних польових робіт у своєму колгоспі, мають час, енергію і громадську солідарність допомагати сусідам: Буднянському колгоспові, комуні «Червона Зірка», Ільчівському радгоспові тощо.

Працюють у гурті, харчаться в гурті і гуртом будуються, і допомагають державі в цілій велетенській перебудові. Допомагають усім, чим можуть: червоними валками збіжжя, робочою силою, харчовими продуктами і т. ін. Активно ввімкнулися у велетенський, перший в історії процес творення комуністичного суспільства. Той самий процес суспільства, що його зовнішні і внутрішні вороги, запінившись називають химерною утопією.

Що це, похоже на Стару Іванівку?

Отож.

Хай тут, може, й немає ще цілком нової, вповні розвинутої сформованої колективістичної психології, але все ж є паростки і паростки ці ростуть сквалпно. І вже творять диво.

Диво як для кого, звичайно. Для мене принаймні це диво. З церкви зроблено «Будинок колективіста», а з Іванівки — перший в районі колгосп.

Заклали й сформували колгосп на весні минулого (1930) року. До того часу була тут темна мишача нора, а в ній, перепрошаю, артіль ім. Шевченка. Про цю артіль так і говорять тут, ставлячи в лапки, бо артіль ця тільки плямувала почесне ім'я великого поета — співця пригноблених.

Химерна це була артіль. Було в ній щось усього 8 членів — заможних хазяїнів. Ба, не артіль то була, а компанія. Ну, і гріли собі хлопці руки, поки артіль не ліквідували «як

клас». Натомість організували велику незаможницько-середняцьку артіль імені Задорожного.

Такі справи зразу і так просто, звичайно, не робляться. Було багато сумнівів, вагань, непорозумінь, були й викривлення, була й консервативна упертість, зрощена на темряві та дрібновласницьких, віками культивованих інстинктах. Але були й ті передові кращі з незаможників та батраків, що бачили й розуміли всі переваги великого колективного господарства, що зазирали в соціалістичне майбутнє й тяжіли до нього. Були й ті, що бачили в ньому для себе загибель і намагалися за всяку ціну зірвати, не гребуючи способами — від убивства кращих найактивніших громадських діячів до провокації й наклепів включно, — куркулі і підкуркульники. Була й серединка.

І от, витримавши класову боротьбу, роззброївши і знищивши свого ворога — куркуля як клас, пролетарська частина села перемогла. Типово, як і скрізь, як і по всіх старих Іванівках, так, як і мусіло бути.

Це неминує, без цього не могло бути виходу з мишачих нор.

Так народився колгосп. Зразу в нього пішли одиниці. Потім було майже все село, принісши з собою всі сумніви й вагання і роздвоєну, але ще не переламану селянську психіку. Вся Іванівка колективізувалася, та після славнозвісної статті Сталіна⁸ почався відплив хистких елементів.

І це було на краще. Не можна творити справу там, де є сумніви, де є вагання. З такою великою і глибокою масою людей в такій новій справі хтозна ще, що могло вийти. Ану як зразу та не пішло б на лад. Завалилася б і розпалась би справа зовсім, може навіть на багато років відсунувши те, що маємо сьогодні.

Отже, частина (хистка) відійшла і стала, очікуючи, частина лишилася; і залишилася краща частина, класово витримана, рішуча. З усією відданістю справі, з зразковим ентузіазмом взялися артільці до роботи і...звичайно, вийшли переможцями. Рік господарювання довів, що то таке колгосп і що стара приказка про гурт і про батька, то мудра приказка, особливо ж коли той гурт добре організований, злотований свідомою товариською дисципліною і керований таким досвідченим керівником, як компартія.

Тепер (на другому році існування) колгосп має 253 двори. Себто всю колишню Іванівку. 13 господарств, що залишилися збоку, то така мізерна цифра, що навіть збоку залишатися їм ніяково.

— 10 з них можна буде прийняти, решту ж... подивимось, — так сказав один із товаришів колгоспівців.

— Я не знаю, — це він же, — чи є хоч один з тих, що виходили тоді, такий, що з охотою б вийшов тепер. Якщо є, то чого ж він не виходить? У кожному разі, через рік—два, коли когось із них виключатимем, — плакатиме. Ми ось строїмось, а ми є ще й не так будемо строїтись, ой-га! «Хороми» собі поставимо...

Посідає колгосп 816 га землі (разом із сінокосом) і має 1159 живих душ. Із них понад 500 пар робочих рук (це разом з підлітками). Доста забезпечений усупільненим і прикупленим реманентом та робочою худобою. Самих робочих коней 167 штук. Крім того — двигун на 18 м.к. ще й 24 лошат. С.-г. машин, як ось — молотарок (4), жаток (2), віялок (6) і т. ін., за словами зав. господарства в них більше, ніж треба для такої кількості землі.

Зав. господарства, або, мовляв, голова: «агроном-практик із середняків» — старанний тутешній таки дядя, тов. Курінний. Досі був головою, тепер заступник голови і зав. господарства. Але про адміністрацію десь у кінці. Хоч вони й керівники і з їх треба б починати, але як правило, — навіть найідеальніший голова. При всьому бажанні, не може становити собою цілого колгоспу. З них найкраще починати, коли треба буде скубти.

⁸ Ідеться про статтю Й. Сталіна «Год великого перелома: к XII годовщине Октября» в газеті «Правда» за 3 листопада 1929 р., в якій було викладено плани радянської влади щодо форсованої індустріалізації та колективізації. — прим. упорядника.

3. «СТРОЇМОСЬ»

Цим кожен пишається і має на те підстави. «Строїмось» — ніби недбало, а справді гордо на перше ж запитання «як живете» — відповідь вам кожен колгоспівець чи колгоспівка.

«Строїмось» — це я чув ще далеко від колгоспу, як переїздив.

«Строїмось» — каже дідусь-сторож і, зробивши з долоні дашок над очима, показаяйському любовно озирає оте «строїмось».

«Вони строються» — кажуть вороги понуро збоку і це звучить найпереконливіше (так, принаймні, казала мені тітка згодом на шляху до міста, проклинаючи отой колгосп, що росте на її куркульським безголов'ї).

«Строїмось», — скромно каже голова, 25-тисячник, тримаючи руку на перев'язі. Під рукою в нього «якась чортяка» примостилася і він її не може знищити як клас; тут бо його компетенція кінчається. Зате та ж таки «чортяка» ніяк не в силі стати йому на заваді реалізувати оте «строїмось». Хоріючи, він пильнує роботи й керує нею.

Чим же пишаються колгоспів ці і чим підпирають цей гордий вираз.

Річ у масштабі, звичайно. Якщо на якийсь колгосп-велетень, то пишатися може особливо й нема чим, але як на тутешні масштаби — то перепрошаю.

Насамперед — стайня.

Навіть у найбільшому колгоспі ця стайня могла б бути за окрасу. Велика — на 100 з лишком голів, до діла зроблена. Вкрита бляхою. На всі колгоспи, які я досі бачив у цьому районі, це найкраща, зразкова стайня.

Зроблено її руками самих таки колгоспівців — і теслярні роботи, і слюсарні (покрівля), і всі, які могли бути, роботи, — все самі. Як тут не пишатися? Стайню цю давно закінчено. В стайні зразковий лад, і не тільки зовні, а і в роботі бригади конюхів.

За асоціацією згадуються стайні інших колгоспів, наприклад Старо-рябинівського, ім. Шевченка, де взимку був самий дах і не було стін. У цій, перепрошаю, стайні стояли коні цілу зиму, припавши інеєм.

Ну, тут вони (коні) звичайно не знали такої розкоші.

— Зимували коні вже в стайні? — питаю.

— А то ж як. А на другому подвір'ї маємо будувати ще одну; у нас же за малим не 200 коней.

От. На стайні, звичайно, діло не стало.

Ото крокви, ото тешуть і грюкають, — то перед вашими очима закінчують дві комори для збіжжя. Далі знову крокви — то свинарня.

Свиней має колгосп 64 штуки. Придбаних.

Нарешті. Корок ник. Так само стирчать крокви і на осінь його мають закінчити; усупільнюватимуть корови, то щоб було де ставити.

Пробачте, коли я сказав «нарешті», то це так собі, бо ні про яку решту тут ніхто не говорить. Коровник це зовсім не нарешті, а це те, що будується зараз. Крім того, на другому подвір'ї налагоджують пташник. Тепер працює три інкубатори і на зиму колгосп матиме щось понад півтори тисячі курей. Для птахівництва, надто ж для качок та гусей, тут якнайкращі умови: прекрасна річка й саги навколо. І на цьому діло не стане.

Колгоспівці, наприклад, кажуть, що це все — це по-їхньому тільки початок справжнього будівництва. Сміливо, але щасті вам, хлопці. Коли отак ітиме й далі, то треба сподіватися, що незабаром на місці Іванівських одноосібних стріх картопля ростиме.

— І ростиме.

І це до речі буде; щоб і не нагадували про минуле.

Отже — «строїмось». І хоч про це говорять ніби спокійно і байдуже як про звичайну річ, але це звучить гордо.

— Та так, по-маленьку... — це дідусь, це ж той самий, старістю набуває собі трудодні, пильнуючи хазяйського ладу в дворі вдень і вартуючи вночі. — Ростемо. Погано тільки з курми: на інкубатори ніби й до біса, а курей мабуть так, що й не буде.

— А то чого ж?

— Та так, що й хтозна. Не те, що поквоктати коло їх нікому, а от дохнуть.

Кілька чоловік, що надійшли були (була саме обідня перерва), взялися жваво розв'язувати проблему, чого ж вони дохнуть і як зарадити лихові поки ще не пізно. Зав'язалась суперечка. І видно, що це їх аж ось як турбує.

Ну, якщо вас, товариші, навіть курчача справа так близько обходить, то тут пояснення зайві. Тільки я це доручив би спеціально жінкам, за фактом. Хоч до правди, після всього, я б не дивувався, коли б оце курчаче питання винесли окремо на загальні збори і присвятили ці збори виключно йому. Там бо, де колективне господарство справді колективне, де кожному болить найменша дрібниця в гуртовому, не проходячи повз його увагу, де хочуть досягти якнайкращих наслідків, — там так і мусить бути.

Лише за таких умов можна успішно рости й будуватись і навіть пишатися з своїх досягнень, із свого росту.

4.ГУРТОМ НЕ ТІЛЬКИ КАША ЇТЬСЯ, АБО ТІ, ЩО БУЛИ ПРОТИ

Харчування в колгоспі гуртове, громадське, але я тут не про харчування хочу.

— Що каша в гурті добре їсться — це факт, особливо ж вона охоче їсться, і смачна вона — гуртова каша, — коли ти виробив півтора трудодні одразу, змагаючись за темпи в гарячій роботі, під гарячим червневим сонцем на буряках. Їсти кашу найвеселіше бригадою, і саме з тою бригадою, що ще веселіше й завзятіше попрацювала.

Так приблизно сказав мені товариш колгоспівець, як ми гомоніли у садку на імпровізованій літній кухні. До речі, в них дві кухні: одна оце в садку при колгоспівському подвір'ї, це для тих, що працюють тут, на місці або поблизу, і друга похідна — для тих, що працюють далеко, в полі; щоб не гаяти часу на походеньки, вони обідають там же на коші. Але я не про спільне харчування хотів.

Мова мала бути про тих, що були проти, себто про жінок, про тих, що ото тепер співають по-дівоцькому. Тут я мушу застерегти зразу: кажучи «проти», я маю на увазі не спеціально іванівських жінок, я бо не знаю, як поводитися жінки тут на початку колективізації, а самі вони не кажуть; чи то соромно, чи забули, а чи й справді не були проти й зразу. Зате я знаю про таких самих жінок з інших колгоспів.

Найсерйознішим, а подекуди і єдиним гальмом у колективізації були жінки, ця через безглузді колишні побутові умови найвідсталіша, темна і найконсервативніша частина села. Вони галасували, брикались, розводилися з чоловіками, аби тільки не йти з ними разом до колгоспу. Куркульська агітація, найбезглуздіші і найхімерніші вигадки класового ворога, всі оті «анцихристові печатки» «гуртові ліжка» і інша пінява, смердюча тріпаніна часта мала серед жінок вдячний ґрунт. Ну й «кому охота, скажіть будь ласка, спати на гуртовому ліжку, під одною ковдрою, (весь вік проспавши тільки в парі з чоловіком та з своїми власними дітьми), і кому охота носити оту невідому і страшну «анцихристові печатку».

— А прийдуть іностраниці, — шепочуть куркулі, — і тоді по печатках: раз-раз!

І нема, щоб — раз-раз! — дати йому одкоша, навіть уявлення не маючи, яка це нісенітниця, налякані найвідсталіші жінки воліли краще напропале сваритися з чоловіками, вмирати у злиднях, але в «комунію» не йти. Жити вже якось, як жили діди-прадіди, себто захлинаючись злиднями й працювати в того самого щирого розрадника, в того, що так нетерпляче чекає «іностраців», працювати за п'ятий сніп. А й не туди, що йому болять не їхні злидарські інтереси, а власна шкіра, яку ось-ось облуплять на барабан за той таки п'ятий сніп. Йому, бач, чужоземців треба, еге ж.

А раніше ходили вони й ходили сюди, ці «іностраниці», га? До пак, ходили раз, та вже й дорогу забули.

Гей, яка ж ти велика і яка ж ти безпросвітна злидарська темряво, і як багато ще треба Задорожніх, щоб її остаточно й безповоротно ліквідувати по всіх отаких закамарках.

Позасвідомо й дуже в багатьох місцях жінки, отже, були зброєю в руках класового ворога. Ну, й гальмували. Тільки ще раз підкреслюю, що не Іванівських жінок я маю на увазі.

Що ж до іванівців — то жінок одноосібниць я не знаю, — я знаю лише жінок-колгоспниць. І я навмисне зробив оце такий відступ, щоб підкреслити, яка величезна, яка неймовірна різниця між жінками вчорашніми й жінками сьогоднішніми. Цілковита протилежність. Вчорашня одноосібниця — сьогодні зразкова колгоспниця. Ось про це я хотів і до цього мав звести мову.

Замість «чортячої печатки» й «гуртового ліжка», всупереч авторитетним твердженням куркульні, жінки в колгоспі знайшли товариську трудову організацію, громадську взаємну підтримку, розкріпачення (вже навіть сьогодні) від злиднів і зайвого хатнього клопоту, і величезні радісні перспективи. І через те, що це не на папері, а в дійсності і через те, що наслідки від організованої праці не змушують себе чекати довго, жінки не поступаються ані в чому чоловікам, прикладаючи всюди своїх рук і почину.

Вони — ударниці на буряках і на інших польових роботах, вони беруться до громадської праці, вони перші на зборах. Чоловіки не набагато втекли від них уперед.

Трапляються, звичайно, і окремі непорозуміння, не без того. Але непорозуміння ці не такі, як комусь може хотілося б. Ні про саботаж, ні про зрив роботи не може бути й мови. Нові форми організації праці, бригадна й відрядна система, і добре налагоджений облік зробленого усувають будь-які причини до непорозумінь. Відповідні тези т. Яковлева про колгоспне будівництво тут, очевидно, засвоїли як слід. Але непорозуміння трапляються.

Власне, я лише про один випадок чув і він єдиний, що трапився останнім часом, а саме:

Ільчівський радгосп, потребуючи робсили, звернувся до правління артілі про допомогу, просив кількадесят чоловіка. Це в період гарячих робіт самої артілі. Правління пообіцяло і, поміркувавши, зняло з роботи кількадесят душ дівчат з тим, щоб відрядити їх до радгоспу. І ось тут-то «вийшла юринда», за словами самого голови і тих же таки самих колгоспниць. Дівчата — не захотіли їхати.

А їздили ж допомагати буднянській артілі, їздили на комунівські лани до «Червоної Зірки» і на лани того ж таки самого радгоспу — їздили з охотою і працювали завзято. І тут тобі на. І навіть не кажуть, яка причина — мовчать і не хочуть іти з своїх колгоспівських буряків.

Що-що, чого-чого.

Голова й голову загубив, — були колгоспів ці, як колгоспів ці, свідомі, дисципліновані, а тут тобі на. Ледве полагодив цю справу. Згодом уже признався, що злякався не в жарт.

А причини були прості винен у всьому, може, сам радгосп.

По-перше (розповідають дівчата): — побутові умови в радгоспі дуже кепські — доводиться дівчатам спати разом з хлопцями. А адміністрація як не подбала про приміщення, так не подбає і про наслідки від таких умов. По-друге: платня мізерна — 50 копійок, а за харчі вивертають 35 копійок. Харчі ж ті... Одне слово: — «і хто там, безголовий, порядкує в тому радгоспі, ладу б йому не було» (це порядком самокритики). І, нарешті, — а це найголовніше — в самих (себто в своєму колгоспі) роботи дуже багато і роботи, яка не жде. З кількома я колгоспницями не говорив з приводу цього, то всі навіть не згадуючи й про побутові умови, й про платню говорять так:

— Ну, чого я поїду, коли тут роботи стільки, що рук не вистачає. Я поїду, а тут хто робитиме, прорив. Так краще ж я удвоє робитиму тут, та хай запишуть мені один

трудодень, то принаймні знатиму, що коли захаяйнують хлопці все наше діло, то знатиму, що не я винна і знатиму з кого спитати.

Кінець-кінцем хто правий, хто винний — іншим видніше. Одне тільки я знаю, що відповідь ця варта уваги і не позбавлена вона змісту, коли поруч із цим та сама колгоспниця пишається з червоного перехідного прапора, який вони одвоювали у всіх колгоспів району.

5. «КОЛОВА З'ІСТЬ»

Коли заходить мова про ясла, я обов'язково пригадую цю фразу.

Не пам'ятаю в якому саме селі, але в гарячу пору колективізації, коли гули, не тільки старі, гей й діти, висловлюючись «за» чи «проти» — за неню чи за тата (тато, бач, хотів, а неня не хотіла), — трапилась мені така пригода:

Сидів я якось у хаті в одного селянина і слухав, як селянин цей сварився з жінкою. Зайшло все за те саме, за колгосп. Чоловік хотів вступати, а жінка божилася, що вона йому...і-іх! Вона йому голову поб'є макогоном, вона йому печінки розколоспить...вона йому...

А в цей час у куточку на лежанці сиділо біляве дівча років трьох і великими голубими очима з цікавістю стежило за баталією. Коли ж тато грюкнув дверима й подався, а за ним подалася й неня — десь на збори — zostались ми з голубооким білявим дівчам удвох.

— Як же тебе звати, — питаю.

— Малійка. (Марійка, себто, хто не розуміє по-нашому).

— Іди ж сюди, Марійко. Отак. — До чого ж і безстрашна дівка, — підійшла й охоче злізла на руки до чужої людини, що вперше навіть і побачила.

— І тобі. Марійко, не страшно, що ото тато з мамою так таракотять?

— Ні, — відповіла байдужісінько Марійка, як доросла дівчина ще й покрутила головою, зморщивши носа.

— Ну, а що ж ти робитимеш, га? Ти з мамою зостанешся?

— Ні, з татом...

— Ого. А мама ж тебе за це розколгоспить. Ой, розколгоспить.

— Ні, — знову байдужісінько поморщила носа.

— Втішне безстрашне дівча.

— Ну, а в ясла підеш! Чула Марійко?

Марійка, звичайно, чула, але тут розгублено не відповідала. При слові «ясла» вона витріщилась своїми голубими баньками і довго та пильно дивилася — чи це я серйозно чи жартую. А далі мовчки покрутила головою.

— Чого ж ти?

Знову покрутила головою.

— Та чого? Там будеш гуляти. Їсти, спати.

На цей раз Марійка з усієї сили покрутила головою і злякано, рішу відповіла:

— Не піду.

— Та чого ж бо?

— Колова з'їсть.

— Отакої.

Хотів би я тепер знати, чи вона пішла з татом, і чи її так і з'їла корова. Чи вона десь там брикає в тих таки страшних яслах проти сонечка на пісочку. Розповів я цю історію не так собі просто (До речі, далі я розповім, як до іванівських ясел приходила і справді «корова», своєрідна корова).

Ясла — це новина для села і боялася тої корови не тільки білява голубоока Марійка. Боялися й матері цього простого, такого сільського, але з міста принесеного

слова, такого для них страшного й незрозумілого, як усе міське. Так уже бо не схожі ці ясла на все те, що бачило досі село з діда-прадіда.

Але на зміну уявної страшної корови й химерних тесаних ясел прийшло дещо інше і не тільки нікого не з'їло, а навпаки, розкріпачивши жіноцтво, заступило собою матір — велику матір. До ясел помалу звикли. Більше того, тепер, забуваючи славні дідівські часи, матері часто признаються, що «коли б не ясла, то хтозна, що б і робити»...

Там, де була колись церква, в огряді, забравши колишній попівський будинок, і всю церковну територію, розташувалися ясла. Якраз насупроти школи.

Зранку — як матері бригадами вирушають на поле і до вечора — як матері повертаються, в огряді повно Марійок, Іванків, Оксанок — майбутніх ударників і ударниць, тих, кому належить майбутнє. Тих, що вивершать діло батьків, і вже ніколи не будуть селянами.

Вдершись в ограду, як справжні завойовники, почувають вони себе прекрасно. Поки там ще вивершати діло батьків, вони собі вчаться їсти, вчаться ходити, організовано пізнають світ і є хоч наймолодші, але найбільші новатори: по-перше — вони завзято попирають ногами «святі місця», по-друге — вони попирають ці місця організовано, а по-третє — взагалі живуть комуною.

Як табун брунатних курчат, майбутні інженери, будівники і громадські діячі порпаються в пісочку. Повзають на карачках, бавляться і пустують. І такі вони не схожі на своїх одноосібних колег і навіть не схожі на самих себе колишніх.

У трусах, чистенькі, регулярно годовані і, головно, подібні до найкультурніших городян ще й засмалені сонцем аж бронзові. В кожного з них є своє окреме ліжко і своя ложка, а головно, свої труси. Труси надають їм отого самого найпоступовішого тут, зовсім не сільського вигляду. До речі, труси теж мали свою «корову».

Завідувач ясел — учителька, дружина зав школи, розповіла цікаву про них історію. Це своєрідна трусячи епопея. Організувавши ясла і мобілізувавши до них усіх громадян віком від початку і до 5-6 років, відбувати тер збори на час, поки матері в полі, керівники одразу вирішили цю армію переобмундирувати за всіма відповідними правилами. Дістали матері, обчислили й обмірили весь особовий склад і понашивали трусів. Сказано — зроблено. Тепер треба набагато — понадівати. А було це зразу після організації.

Як же побачили ті труси, як же почули, що їх хочять на них понадівати — весь особовий склад ударився в плач, в гіркий безнадійний плач. Ніби то кайдани на них хочуть надіти, або десь перед екзекуцією.

Армія не хоче переобмундируватись. Нарешті — кому наділи, хто, плачучи, сам надів...

Аж ось надлітають матінки:

— А лишечко... Та що ж ви робите? Та воно ж голісіньке, та воно ж простудиться. І хто ці гемонські⁹ штанці повидумував, ладу б йому не було! Бач, як плаче. Пропала дитина!.. — Та за дитину, та додому.

Але проходить кілька днів, тяжких днів у трусячи кайданах і... «корова» не їсть. Де там, та самісінька дитина, що мала в Петрівку простудитися, а головно нагло вмерти від гемонських штанців, та самісінька дитина тільки-но прибіжить до ясел, перше, що вигукує, так це:

«А де мої труси?!»

«Труси! Труси!»

Матерям смішно з того труся чого переляку.

— Яке ж воно хороше і як йому мабуть у них добре, що так направляється.

Доглядають дітей не згірше, аніж десь у перших ліпших яслах міста. Годують чотири рази на день. Чистенькі ліжка. У світлих великих кімнатах лад і затишок. Затишно і в огряді — там багато зелені, повітря й сонця. Зразу матері, доки ще не звикли, доки не

⁹ Тобто, «демонські». — прим. упорядника.

переконалися, частенько — ні-ні та й прибіжить глянути: як же там воно, чине кавчить з голоду, чи не покалічилось, чи його там не кривдять.

Але «воно» не кавчить і його там не кривдять — йому бо там краще, ніж у мами.

Тепер матері працюють собі спокійно, спокійніше, аніж будь-коли, бо знають, що хоч найдалше будуть у полі, але коли самі не скривдять дитину, забираючи її щодня після роботи з ясел, то більше її ніхто не скривдить.

Такі ось ясла в колишній Іванівці, крім усього. Це там, де колись була церква, а тепер будинок колективіста насупроти школи. В кінці я обіцяв розповісти про те, як у ясла справді забиралась була корова (що її так боялася Марійка) і наробила страшного переполоху. І не тому, що корова ця була при окулярах. Ой-га. Про це розповісти треба, щоб не поважно було їй таки залазити сюди вдруге, надто ж в інші дитячі ясла.

Одного дня, об'їжджаючи район, приїхала й сюди лікарка. Приїхала щепити віспу. Ну, віспу так віспу, чого її не прищепити справді, коли треба. Зразу й почали...

Кричати почали зразу ж таки. І не того, що лікарка в окулярах, у білому балахоні і що вона зовсім чужа, а того, що налетіла вона на ясла, як рябець на курчат, нагло. З оповідань очевидців виходить так, що і я цієї лікарки злякався б.

Без зайвих слів, тільки-но приїхала, тільки-но з'явилася перед дитячі очі, зразу рішуче засукала рукава, взяла свого «страшного ножа», що мерехтів на сонці і ставши посеред двору в войовничу позу, скомандувала:

— Підводьте.

Перший же заверещав, як порося, під ланцетом. Може вона різнула дужче, ніж треба, бо слід таки віддати їй справедливість — щепила вона по-спортсменському, на витягнуту руку, боячись, щоб часом не доторкнутися до дитини, надто ж щоб дитина не доторкнулася до не; чи може вона зблизька здалася дитині зовсім уже чужою й страшною з своєю брезгливістю і мерехтливим незрозумілим інструментом, — тільки дитина заверещала. Решта дружно підхопили це гасло і з криком панічно кинулися врозтіч — хто куди.

Треб було б почекати абощо і вжити якихось інших заходів, але лікарці нетерпеливилось, вона бо мусіла поспішати: швидше! На її ж вимогу почали ловити дітей і, довершуючи тим паніку, тягти їх по одному до войовничої лікарки під ланцет, як на страту. Картина.

А нема, щоб залишивши десь про хлопців фасон (лікарка молода), прийти, як і годиться лікарці, обізнатися, погомоніти з дітьми, взяти його на руки (воно ж маля) і приголубити, а тим часом між іншим прищепити ту ж таки саму віспу. І щоб без отого обурливого брезгливого великопанського:

— «Ах-ах, держіть єго! с него может вша перелезть.

«Щоб на тебе халера перелізла». Чим не деталь до картини «Пані і мужицькі діти».

Ну, діти гуртом зчинили такий гвалт, що матері, які тільки де поблизу були, позбігалися. А як матері позбігалися, то виявилось, навіть, що багатьом з цих таки дітей, та ж таки сама лікарка вже раз щепила віспу напередодні, вдома. А тепер прищепила вдруге.

— А чому же ви не сказали?

А чому ви не спитали, лікарко? І взагалі, як могло статись таке непорозуміння, що ви лікарка, товаришко?

Стільки того галасу було.

Ось так у нас щепили віспу і отака в нас була «корова».

Інцидент, звичайно, сяк-так полагодили, але лікарка так і залишилась пугалом для дітей. Колись матері лякали їх відьмаками та лоск отарками, а тепер, як тільки чогось розкричаться, завередує завзято, — так зразу:

— Цить, лікарка йде. — І дитина моментально замовкає, як би дуже вона перед цим не кричала й не дригала ногами.

Популярність надзвичайна або ще інакше: змичка міста з селом. Дехто дотепно каже, що це розмичка, але я думаю не так: розімкнути така культурниця й ударниця не розімкне, а от вимкнути б її з лікарських кадрів для науки іншим було б слушно.

Ім'я цієї товаришки, цього поборника культурної революції я, на жаль, не знаю (прогавив спитати), але якщо дехто схоче обізнатися ближче з цією історією (а декого вона мусить і надто цікавити), того адресую на місце подій. Я ж розповів про це через те, що здивований був: невже такі ще трапляються в наш час, на чотирнадцятому році революції?!

Виходить — Марійка за малим не сказала правду.

6. В СІМ'Ї НЕ БЕЗ ВИРОДКА

Це теж приблизно з тої ж опери.

Хоч і кажуть товариші колгоспів ці, що в них тепер культурної сили повно, але...

З культурною роботою негарзд, щоб не сказати погано. Це кажуть ті ж таки колгоспів ці. І все через те, що культурної сили й багато (мова мовиться про вчителів, випадкових гостей-меліораторів та про знов-таки випадкових робітників зв'язку), а коли до діла — робити нікому. Єдине, кого знають колгоспів ці з усієї тої культурної сили, і хто фактично працює на культурній ділянці в колгоспі — це завшколи т. Максименко та його дружина вчителька. Але двоє ніколи не заступлять десятох, яких тут треба для нормального культурного обслуговування і яких немає. Комсомольський осередок молодий, решта учителів не те, щоб і пасивні, але не те, щоб і активні. Одну з них можна взяти за крайній приклад, бо хоч вона і звичайна вчителька, але заслуговує на окрему увагу.

На всій культурній ділянці найбільше занедбана галузь — це робота серед жінок. Так от їй — себто комсомольці т. Гилитюк, вона ж і вчителька ще й секретар-організатор колективу — доручено керувати цією справою. Ну і... Як вона керує справою і через віщо ця справа й досі майже не зрушена, можна судити вже хоч би і з того, як вона працює на іншій громадській ударній роботі, наприклад: на розпорядження осередку взяти активну практичну участь у кампанії мобілізації коштів, заготовлі яєць тощо, товаришка замість подати приклад відповідає категорично:

— Це не наша справа ходити по селу мобілізувати кошти і взагалі. Наша справа — школа.

Майте на увазі, що вчителька ця колгоспниця.

Чого можна сподіватися від такого культурника і як же після цього робота серед жінок може рушити з місця. І це в той час, коли інші члени колгоспу, ті ж таки жінки, що й не освічені і некультурні, віддано працюють на найтяжчій ділянці — на всіх господарських і польових роботах. Вони куди активніші й дисциплінованіше і вони чекають (нетерпляче чекають), коли комсомолка вчителька т. Гилитюк нарешті таки прийде до них і, як кожен член колгоспу, візьметься до своїх обов'язків.

Авангард воліє йти в хвості. Товариші, одначе, сподіваються, що справа ця таки буде зрушена, мало того, вони тут як і на інших ділянках досягнуть свого. Тепер працює семінар культурників (з самих же колгоспівців) при школі, під керівництвом завідувача. Підготувавшись, хлопці, як зможуть, візьмуться до роботи і не казатимуть, що: «гаряча пора і тут не до культроботи».

Так, гаряча пора. Дайош же культроботу!

Ось гасло наперекір великопанському манірничанню.

7.РОДИНА НЕБІЖЧИКА

Та сама хата біля школи і той самий садок під гору. І речі ті самі знайомі в хаті, що її прибрала і причепурила донька. Вона сама на хазяйстві і то допіру лише прийшла на часинку аж за 8 кілометрів, з Дитячого містечка, де вона вчиться. Майбутній зоотехнік.

Крім неї більше нікого вдома — в колгоспі десь.

Статки, що й колись були злиденні, ті ж таки й тепер. Хата селянина-вчителя; скромна, чиста, звичайна.

Ксану Васильовну (дружину себто) знайшов я в колгоспі; там вона куховарить на колгоспівській кухні в садку.

Як живеш? Нічого. Живем-працюємо в гурті. Діти вчаться. Трохи держава допомагає (видає пенсію за чоловіка). Хлопці (найменші діти, двоє) вчаться тут же в семирічці, старша дочка працює в місті. А менша в агрошколі в Дитмістечку.

Сама вона, крім куховарної справи, має ще навантаження — завідує аптечкою, — на її обов'язку подавати першу допомогу на випадок будь-якого захворювання колгоспівцям. Ну й, крім того, часто, упоравшись на кухні, ходить працювати на поле, щоб доробити трудовень сповна.

Ось так і живемо. В гурті непогано...

Тільки за Наумовичем т. Ксана тужить і досі. І самому мені не раз спадало на думку: жив би оце небіжчик — як би його руки й голова здалися тепер.

— Бачили плакат? — запитує проста наївна жінка крізь смуток. Мова ходить про вивіску, про назву артілі.

І те її тішить, що слід залишився, що хоч інші не забудуть, коли одні вкоротили віку. Та великий слід, Васильовно, і нема чого тужити. Поростуть діти і коли вони підуть у батька, коли будуть такі, як він, — матимеш, чим пишатися. Іванова смерть — героїчна смерть і... Ні, близьким і друзям говорити про покійних не варт.

Як і в інших, так і в неї цілий день проходить у колгоспі. Життя — там. Хата — пуста.

Аж увечері зібралась у тій хаті вся родина, натовпившись за день. І то лише, щоб, перекинувшись двома-трьома словами, спочити, а вранці знову до колгоспу...

Я слухав про те, «як все сталося», а з стіни дивилося знайоме й близьке обличчя з кількох фотографій...

Земля тобі пером, друже Йване. Хоч звертатися до мертвих — це анахронізм сьогодні, але я хотів би оце тепер, як ніколи, промовити до тебе слово — за всі рази щиро признатися, що твоя правда:

«Не Кампанелла, а Маркс».

8.ВЕЛИКЕ ПЕРЕРОДЖЕННЯ

За три дні я не бачив п'яного і за три дні я не чув не те, що бешкету, навіть хвацької лайки. І не тому, що не було свята, або що багацько молоді повиїздило десь до міста на великі будівельні роботи. Ні, свято було, а молодь хоч і повиїздила, але часто приїздить гостити, пройтись ну й може позадаватись перед дівчатами та перед іншими селяками новим городським строєм, може навіть де й вип'є, але це вже не те, що було колись. І мабуть ті, що приїзять отак гостити, раз-по-раз не пізнають свого села. Село вже не дивується з міського строю, вже не змагається на кращого питця, — село живе іншим новим життям, доганяючи місто; село змагається на іншій ділянці — на ділянці великого соціалістичного будівництва. Перепрошаю, не село ж (забудь це слово) — колгосп, що виростає в комуну. І з того, чим жили колись і з чого дивувалися, — колгосп сміється, засудивши його безповоротно. Не тим дише, не тим живе. Колгосп змагається, змагається свідомо й одностайно за першість, за почесну назву ударника на трудовому соціалістичному фронті.

Ось через віщо не побачиш п'яного, не почувеш бешкету й лайки, хоч почувеш співи (і навіть дуже часто, частіше, ніж будь-коли). Але й співи — це не ті, що бували раніш, не так заспівують і не тої співають. Обрій розсунуто. І що далі, то розсувається він більше, показуючи чіткі привабливі перспективи.

12 гектарів саду, що його посадили колгоспів ці за селом на новій землі, визначають більше, як звичайний сад. Там, де була толока й будяки, там має розквітнути буйним цвітом культурний сад, як нове життя, утворене руками самих колгоспівців, цею розбудженою, як зрушена цілина, масою. Сад виросте взавтра... Сьогодні ж у тому саду, поміж рядками щеп, ростуть ще й висадки, ростуть буряки — поки сад підросте, щоб земля не гуляла. Всі можливості використати, все мобілізувати, як ніколи, сьогодні — в час найбільшого напруження цілих мільйонів. Державі потрібна підтримка.

Уже першого року колгосп тут дає красномовні цифри:

План минулого року становив 1697 пудів хліба. Здали ж колгоспів ці 3100 пудів, перевиконавши майже на 200%.

— Крім того, — інформує голова колгоспу, — з нагоди 13-ї річниці Жовтневої революції подарували державі 500 пуд. пшениці й жита.

— Районовому з'їздові рад — 200 пуд. посів матеріалу; під червоним більшовицьким прапором привезли червоною валкою.

Це за минулий рік, перший рік існування. Цього року колгосп, значно вирісши у всьому, матиме незрівнянно більш можливості. Зокрема врожай має бути хороший, а весінню кампанію закінчили по-ударному — жодного клаптика не залишилось незасіяного вчасно.

Цього року на ланах уже гули машини — гули трактори. МТС від держави прийшла на допомогу колгоспові — пустила свої коні. Залізні коні! Небачені тут досі. З крицевим дужим гудом перевернули вони багато га землі, заорюючи остаточно межі. Залізні коні — могутнє знаряддя техніки! І це там, де була колись Стара Іванівка. На них чекали тут нетерпляче, на них сподівалися, а тепер покладають великі надії в цій ґрунтовній великій перебудові. Аж тоді буде остаточно змінене обличчя цієї землі, аж тоді буде мети досягнуто.

Ні, не тим живе колишнє село і не до того стремить.

І коли йдеш по ньому ввечері тою самою вулицею, що й колись, ідеш — придивляєшся, дослухаєшся, пильно-пильно дослухаєшся і мимохіть може всоте, спадає на думку, що зовні то це наче та сама вулиця, а суттю...її хтось випростав (всі оті заплутані колінця), рішуче повернув і лежить вона тепер зовсім не в той бік, як раніше, веде просто до великого шляху.

Ось. Хай може й немає ще остаточно переродження, але є розпочатий процес, неухильний процес, що несе за собою нечувані зміни.

9.ЯК ПАПА РИМСЬКИЙ СХОПИВ ПО НОСУ

Двигун — той самий, що на 18 м. к. — запрягли тіпати коноплі.

— Оце так! — загомоніли весело, як тільки ці 18 механічних коней струснулися і, закуті в залізо, загули й заляскали пасом, ніби уздечкою. — Оце, їдять його мухи! Годі вам тепер, баби, тіпати пучками. Закривайте трест. Поїхали!!

Поїхали!..

Який там дурень сказав, що село боїться машини, що село ненавидить машину, як і вітчизну цього залізного коня — місто? Леле, які дурниці.

Да. Так як все-таки папа римський схопив по носу? А схопив і саме тут, себто в колишній Іванівці. Гадаю, ви давно вже зауважили, що на церкві немає хреста, там лопотить прапор; навколо ж церкви ясла, а самій церкві — «Будинок колективіста». Отож під гуд машини я й почув початок цієї історії; закінчення почув і навіть побачив уже в самій цер...перепрошаю, в Будинку колективіста.

— Так його, знай і наших, — звернувся спершу він (себто оповідач) до двигуна, як до живої істоти, а потім уже переключився й на папу. — Дак нащо папи — верно, схопив брат він у нас по носу.

— Як, як? — причепився раптом жвавий і веселий дідусь. — Чи по носу чи поносу? Ти той... Ато товариш може й не пойнять.

— Казуїст, а не дідусь.

— Та так що, діду, мабуть те й друге.

— Авжеж, — приклеїв інший. — Спершу по носу, потім уже недалеко й до поносу. А якщо його (і всіх таких) понос ще не напав, то нападе.

— Да. Так був у нас — ви може чули? — свій куркулячий «папа римський» (бач куди вигнув). Це саме як збиралися церкву закривати. Ходив він з євангелією по дворах і мутив народ, проти закриття церкви агітував. А треба вам сказати, що в церкві тій уже давненько не служилося: старий піп утік, нового не було; пустувала церква, у горобців в оренді була. Але п'ятидесятка куркульська не хотіла закривати зовсім, ладнала справу, шукала попа — хоч поганенького, хоч сякого-такого... З нашого ж брата уже майже ніхто до неї й не горнеться. Стоїть собі пуста, тільки дзвони даремно теліпаються. Закривати б церкву — так ні, п'ятидесятка, мов приколень.

Ну, а вже ж як узялися були ліквідувати куркульню як клас, то й вийшло так, що від тої п'ятидесятки тільки хвостик залишився.

Отож і заметлявся той хвостик по селу; — бігає з іконою по дворах та й каламутить, та й спантеличить темних людей. А тут ще саме отой справжній папа римський у газетах підняв колотнечу, заліз у чужий город та й давай землю рити. Ми й так, ми й сяк — ні. А не хочеться, щоб був розлад, хочеться, щоб одностайно. Ми й збори, ми й лекції — ні. Все, що дурніше та темніше держиться за той курінь з хрестиком, як воша за кожуха. Вони й согласні б, все їдно, бо молитися давно забули, хіба я їх не знаю, та й самі ж вони те кажуть, але... Ану я бог покарає, га? Його може й немає, верно, — ну а що як покарає? Он папа римський каже ж... Вірять, бачиш, якомусь там папі, а нам ні, хоч м й свої і нас більше.

Так стій же, бісової мами зілля, кнуре римський, годований.

Стояло в нас у полі щось біля 160 пудів збіжжя, застукали нагло дощі. Обмолочене, а нікуди прибрати. Мокло, псувалося, а в нас серце тліло. Це ж наші труди, наше — громадське. Треба було хліб цей сушити та державі здавати.

Ну і, рятуючи громадське добро, звезли ми його та на свій страх-риск і зсипали в церкву.

Я думав — от буде ділов! Аж воно, — давно б мабуть треба було так зробити. Ну поназбігались язикаті, правда, і «папа римський» припер з євангелією. Найдурніші почали кричати.

— Чого ви, кажу, кричите, га? Хіба ми закриваємо чи ріжемо кого?

— Трах, тарарах! Так навіщо ж гамазей робите?

— А куди ж його? Це, питаю, хліб?

— Гирр... Ну хліб, ну то що?

— А чий це, я вас питаю, хліб?

— А чий же, вилізло тобі, наш хліб!!

— Ото ж. Так чим же він гірший за вашого папу, що ви його в церкву не пускаєте. Чи може, вивезти та скласти в калюжі — хай гниє, га?

Ну який таки дурень складатиме хліб у калюжі, свій піт, свої жили? Та ще не якийсь, а хліб гуртовий, громадський. А баби наші, хоч народ і тьомний, а все-таки не дурний: трішки покричали, потім розсудили й побачили, що справді, інакше не можна — і помирилися. Тільки я мусів побожитися, що зразу, як висохне, так ми його й звеземо до міста. Звичайно.

Ні, все-таки чудний народ наші баби. Спочатку бач як кричали, ніби їх ріжуть, а в кінці...

Найязикатіша, що найдужче кричала, коли вже розходилися, обернулася та глузливо:

— Ну, Миколо-чудотворче! Бути тепер тобі у нас при колгоспі за мірошника. На цілу зиму вистачить. Крути лишень. — Підняли, бачиш, на сміх і Миколу того облупленого і самі себе.

— Так хліб наш і одвоював собі церкву. Відтоді папу римського завадило.

— Тим часом, поки там хліб сох, ми корінці підриваємо: лекції та збори, збори та лекції. Що своїми силами, а що приїздили й з міста. Разом як узялися коло того туману. Глядь — поки той хліб висох, в ми й дзвони поскидали. Та гуртом, одностайно. Після цього папа римський десь щез безвісти, а ми з церкви зробили собі «Будинок колективіста». Отак. Що?

— Та нічого, кажу, — ввернув моторний дідусь. — Тепер, кажу, ми ось ще одуцимо своїх бабів тіпати руками коноплі.

— Еге ж.

— Хай їх папа римський тіпає.

Будинок колективіста. Відремонтували, полатали дах, устали нові шибки замість вибитих, і нові дошки замість дірок, що вже густо зяяли були тут-там, — вийшла цілком придатна і навіть міцна ще будівля і так потрібна тут.

Колись я заходив був у цю церкву, ще з небіжчиком. Чи міг я припустити тоді, що ця «бабуся» (така-бо вона стара) та доживе до того часу, коли прийдеться їй покутувати свої ж гріхи перед колишнім «стадом». Думалося, що вона розвалиться раніше, аніж розвидниться людям, аніж розмножаться безвірники і з «стада» стануть атеїсти-колгоспівці.

Та, бач, яка вона ще міцна. Коли вповні не спокутує, то половину – напевне.

Там, де ходив ветхий, злосливий попик, там тепер молодий завідувач будинку культури — брат небіжчика вчителя — наводить лад. Від церкви нічого не залишилося, крім ґрат на вікнах (до речі, ґрати ці для мене завжди зайвий раз підкреслюють тотожність між церквами і в'язницями, — і те й друге — знаряддя для поневолення). Ґрати ці слід теж повиймати й віддати на утиль.

Місця, де були ікони, забілено і там тепер розташувалися плакати, гасла, стінні газети... Ні, це дебелина ще будівля і досить простора, вона послужить. Там, де був вівтар, влаштована сцена і розмальована належним способом. Розмальовували шефи – вихованці Дитячого містечка, атеїсти, що ростуть і вчаться на місці колишнього монастиря.

Прекрасно. І нічого страшного не сталося і земля не стала руба з божого гніву. Навпаки, всім 253 дворам, що отаборились навколо, в голові розгодинило ся. Тепер тут відбуваються вистави, збори. Є бібліотека. Бувають кінокартини. Будинок колективіста — будинок культури. Тепер він виконує нову, велику роль, обслуговуючи всі ті 253 родини, що дружно зводять ясні і міцні крокви над новими оселями. І ні з чого так не видно, як з цього будинку і його історії, що кінчилася одна ера й почалася інша.

Уже не папі римському стримати великий похід, масове зрушення. Папі цього не перетравити ні головою, ні шлунком, бо дідусів дотеп дуже проречистий і слухний — від по носу недалеко до поносу.

Коли я перевозжу очі від прапора на місці хреста до прапора над будованими спорудами, над кроквами, — я бачу в найменших дрібницях всю велич походу, динаміку, зрушення; і хатки оті — то вже не хатки, то лише ветхі, тимчасові халупки, курені, палатки — притулки для ночівлі, що скупчилися на таборищі навколо закладеного й будованого великого спорудження на безголів'я всім папам.

10. ТАК СЕЛО, А ЧИ ТАБІР

Табір – ось те слово, що вперто напрошується, коли я силкувався підшукати нову, відповідну назву оцій колишній Іванівці. Ті кілька днів, що я провів у колгоспі, остаточно переконують мене, що село вже ні. «Село» — це статично і не відповідає дійсності. Яке тут, перепрошаю, село, коли думки й зусилля всіх, лише терплячи поки що ці стріхи, активно й одностайно б'ються, будуючи нову дійсність, нові спільні форми, соціалістичні, щоб скінчити з ним назавжди.

Ні, не село, це перехідний ступінь. Це — табір.

Гриша, тракторист із МТС, що не дні, а весь час живе й працює в такому оточенні, охоче й цілком пристає на це: ТАБІР.

І залишаючи його, я певен, що незабаром, обстроївшись, колгоспівці покинуть свої халупи — перекочують в нове, спільне житло і тоді вже тут буде не тимчасовий табір біля початих колективних споруджень, а викінчена ланка в чіткій системі країни соціалізму і назва їй буде — комуна.

11. СИЛУЕТ ПРИЙДЕШНЬОГО, АБО — ГРИШИНЕ КРЕДО

Увечері на розставанні, коли я стомився за день від вражіннь, від цифр, від усього того, чим живе колгосп робочого будня, — сиділи ми з Гришею вдвох на горі за садом і, спочиваючи, димили в синє небо.

Згодом підійшов і підсів до нас дідусь. Сиділи ми втрех. Це там, де кінчається старий шкільний сад, сад колишнього мого товариша вчителя, і починається колгоспівський на 12 га.

Так от, сиділи ми на шпилі, між двома садами. Внизу, як на долоні. Розкинулось селище. Далі: ліворуч по узгір'ю ліси (прекрасні слобожанські ліси), праворуч — луки, бори ы вже аж ген на обрії місто.

Я задумано спостерігав колгоспівський двір унизу, що коло нього як коло центру, купчилися всі 253 двори, — і з усього, що чув, помалу виростала, формувалася й міцніла єдина думка.

Чи думав ти, друже Іване, попри всю свою романтичну вдачу й марксівську практику, що в такому закамарку і так скоро воно станеться? Ось вона яка, Стара Іванівка, себто — «село, село! І хто тебе придумав?». Тепер треба це якось інакше перефразувати.

Вони стоять і цього рожевого вечора, як і колись, ніби ті самі.

Але «моя хата скраю» вмерло; вони горнулися до центру, ховаючи в собі інший зміст, такий відмінний від учорашнього... Згори цього поки що не видно, але я знаю, я бачив і тепер відчуваю на відстані — це вже не хаос, це не купи гною, тинів і жорстокого егоїзму, безперспективні, залляті дикою темрявою. Це — суцільний організм, розумно спрямований до конкретної, до звабливої мети, — це колектив.

І наскільки раніш ця панорама була мені чужа й незрозуміла, настільки зараз близька і рідна, аж до того, що я вільно зазираю думкою під кожну стріху і бачу чітку перспективу — не стріхам, ні, стріхам дні вже полічені — бачу перспективу в людях. Дивлюсь уперед на той шлях, на який стала Іванівка, і не можу навіть охопити думкою тої величі, тої прикінцевої точки в розпочатому героїчному поході.

Головне ж, не треба вже говорити: «село, село! І хто тебе придумав» і смішно вже згадувати: «Кампанелла чи Маркс». Ленін. Це простіш і проречистіш, на підставі живої дійсності.

Не знаю, чи я це думав, чи говорив уголос, але Гриша саме на цьому місці, попадаючи в тон, встряв у мої думки.

— Так, читав і я колись цього Кампанеллу. І Мора¹⁰ читав, і Фур'є. Да-а, писали хлопці... А от я сиджу та й думаю: — мелко вони все ж таки плавали проти нас, га? Пером скільки ти там не пиши утопій, але коли ти не більшовик, коли ти її не пишеш тупором і трактором — дим, копійка їй ціна. А ми от одколемо «утопію», якої ще світ не бачив. А хіба це по-їхньому не утопія? Хіба не хихикали вони й не казали, що ми мрійники й невдалі експериментатори?

Так от ми й одколемо «утопію», А що вже одколемо, так отим немрійникам, що сичали й сичать і хихикають, — від злості жаба й цицьки дасть. Головно — дружно.

Читав я в того самого Кампанелли, Фур'є чи в котрогось іншого про організацію праці й про організацію тих самих фаланг, чи як їх. Наївно як! Тоді ще мабуть не було справжньої класової боротьби імперіалістичного оточення і таких алігаторів, як Америка, Франція і же еси. Писати сьогодні утопію, надто ж будувати її — куди складніша справа.

А ми її втешимо (не впишемо, а таки втешимо) в історію, ще й раз і назавжди. І навіть оцю Іванівку заб'ємо, як клин, між старим і новим світом.

Я особисто від пустої романтики далекий. Я от кручу свого трактора і орю аж чортам тошно, і я знаю для чого я орю, і, починаючи, заздалегідь знаю, що з того вийде. Так от я знаю, що й з цього вийде (для того, брат, народився, за це й умру). Ти от витріщив очі на ці халупи, на ці купи гною, на злидні — на цю мерзоту доісторичну...

Так от умри сьогодні, а через п'ятдесят років устань (звичайно, ти ідіот будеш, як умреш, бо жити в наш час у стократ цікавіше. Ото ж бо).

(Зробивши паузу, Гриша пильно окинув оком табір, проглядаючи вечірню сутінь і, ніби спокійно креслячи план, вів далі помалу й упевнено):

...Там, де стоять халупи, — цвістиме сад. Великі, багатопверхові ясні будівлі з центральним опаленням, з водогоном, із спільною їдальнею, словом — удосконалені й устатковані за всіма правилами для колективного життя, заступлять ці рахітичні хатки...

Ти от візьми в думці і тільки перекинь сюди одну з великих сучасних Харківських будівель, як вона є, пересели туди всіх колгоспівців, а це все порозвалюй к бісовій мамі і заскородь¹¹ — то й що вийде, га? А ті ж будівлі будуть досконаліші й кращі, і колгоспівці вже будуть не колгоспівці, а комунари, і тут буде не дача, а велике, централізоване (себто об'єднане з кількох теперішніх колгоспів) господарство, організоване за найостаннішими правилами науки й техніки. Машинізоване, електрифіковане, з низкою всіляких підприємств...Комбінат...

На оцім самім місці буде ферма. Гаражі для машин. Палац культури, або принаймні зразковий клуб. На місці традиційних колодок з насінням — сад культури й відпочинку.

Така розкіш, як рояль, клумба чи «фіат» — це буде, звичайна річ, до послуг кожного з комунарів. Це ж у містах є? Є. А чому тут не може бути?

Комунар щодня чиститиме зуби, працюватиме мінімум, братиме у ванній душ і в час відпочинку одягатиметься, як європеєць.

І взагалі побут буде ані на йоту не подібний до сьогоденнішнього. Він лише виросте з нашого сьогодні, з трудових цих героїчних буднів, з ударництва, з урізування наших апетитів, із загального напруження. Без героїзму, без напруження ми так і зостанемось біля розбитого корита.

Це якраз буде той побут, про який до цього часу люди тільки мріяли і то не всі. Ось там фізична й духовна культура матимуть собі розквіт, гармонійно поєднані між собою і водночас пов'язані з виробничими процесами...

Ясла оці заступить дитячий будинок, дитячий сад із зразково поставленим доглядом і вихованням, і Марійка з коровою стане смішною казочкою з смішного минулого...

¹⁰ Мор Томас (1478 — 1535) — англійський письменник, державний діяч, філософ-утопіст. Один із основоположників утопічного соціалізму. — прим. упорядника.

¹¹ Заскороджувати — бороною, граблями обробляти землю, яку-небудь ділянку. — прим. упорядника.

Ось що я бачу тут і чим ця колгоспівська історія скінчиться, яке майбутнє в цій Іванівки. Встанеш через 10 років і ти не пізнаєш не тільки Іванівки, не пізнаєш всієї навколишньої місцевості, культурно переіменованої, заллятої електричним сьйвом, сповненої творчим гудом машин. Е...

Відірвеш тоді мені голову і викинеш свиням, якщо це не буде так, або ще ліпше.

Та це ж уже є, є в багатьох місцях нашої країни, а зародок цього (та ще який зародок!) ти бачиш перед собою внизу. Але це лише початок, тільки початок. Аж тоді, коли в цій норі, в цій старій Іванівці, буде те, що вже є в кращих наших, зразкових комунах (а воно буде!), — аж тоді ми будемо країною реалізованої більшовицької «утопії». Тоді ми з тобою залишимо на хвилину трактор, сядемо на «фіат» і оглянемо в натурі все те, про що я допіру розповів, і хотів би я знати, що ти мені, халера, потім скажеш!

Урвавши несподівано, Гриша закурив і замовк. Все, що оце він говорив, — говорив спокійно, як про звичайну річ, до якої звик, ніби оце він з такої точнісінько комуни прийшов і відповідає на запитання: «Ну розкажи, як там у вас?»

Намовчавшись у волю, Гриша нарешті додав:

— Оце тобі й увесь Кампанелла по-нашому. Хай це буде не через 10, а через 20 років, але заради цього варто і вмерти біля трактора, наганяючи сьогодні три максимуми одразу, і варто змагатись, воювати за дрібниці, урізувати, мобілізувати і, взявши на буксир слабших, іти на приступ за таку справу...

Потім ми матимемо подвоєну тарифну відпустку й компенсацію за все. От.

На цьому, на знак того, що він закінчив і міцно припечатувє сказане, Гриша весело хлопнув мене по плечі, ліг горілиць і задимив у синє небо.

.....
Дідусь, що весь час мовчав і напружено слухав, здригнув укінці, але так і не сказав нічого. Одвернувся і, насупивши брови, не то всміхаючись, не то журно-журно, дивився, як десь на заході, на варті смеркання догоряли останні промені.

Авжеж. Дивився мабуть у прожите з сумом, а чи в майбутнє з заздрістю.

12. СОНЦЕ НА РЕЙКАХ

Себто, я повертаюся назад.

Легкою ногою, залишивши позаду розбурканий табір, радісно ступаю я по рівному високому насипу, і, силкуючись опанувати вир думок, переглядаю світлини вражень, а попереду весело біжать бліки по рейках.

Ні, то Гришин упевнений голос мерехтить поруч і веде в невідоме, перевірене й математично обраховане прийдешнє. То вже не теорія — то неминучість, ось ті карколомні перспективи, як неминуче досягти мети поїздові, поставленому на рейки.

Я озираюся назад, туди, де в зелені тополь майорить прапор і гудуть нові дроти на стовпах, туди, де крокви над табором. Озираюся раз-по-раз, аж поки не заступає їх марево.

Спека...

По рейках сонячний гуж і на думку спадає, що скоро жнива, — велика кампанія, що нею там зараз живуть, нею заклопотані й до неї готуються. Врожай має бути хороший. Всі про це говорять із задоволенням, — себто значить — новий колосальний крок уперед, зростання, перемога. Великий перегін, взятий з бою, на шляху до реалізації Гришиного кредо.

На цьому дозвольтє закінчити. Через рік я знову повернуся сюди; нарису може більше й не напишу, зате з Гришею зустрінуся напевне й з охотою.

А ще з більшою охотою подивлюся на нові зміни, на колишнє село, на колишню стару Іванівку, ну й на родину мого товариша, небіжчика.

P. S.

Розповісти хіба ще наостанку про оту куркулиху, що я її стрів аж під містом на лінії. Не стрів, пак, а догнав. Це ота сама, що сказала:

— «Вони строються».

Ішла вона по шпалах і несла клунки через плече.

Точнісінько так, як ходили торбарі 1920—21 років на початку нашої ери. Клунок назад, клунок наперед і гайда по сіль, по кури, по крашанки, по хліб на село.

Прудка яка. Втікає, чи так таки поспішає кудись.

— Драстуйте, — догнав я нарешті її під бором.

— Драстуйте...

Пішли разом. Помалу-малу розбалакались. Бач, поспішає вона на вокзал. Потім до Харкова. А потім уже на Донбас. Їде назавжди. Кидає ці місця.

— А то чого?

Чоловік, бач, там у неї, її чоловік... А я хто такий буду (дипломатично запитую)?

«Та я здалеку, з Києва сам».

— Ага... (значить чужий, не тутешній і з виду — з панів мабуть. Це їй до серця). Ну так ото ж — чоловік у неї на Донбасі. Ледве встроївся. Розграбили їх, продали, все поодбирали, а тепер ніде голову схилити. Трудилися, робили... Та не крали ж ніде нічого, та як чесні ж, порядні хазяїни — і пішли, і пішли скарги. — Тепер він працює в шахті, а вона їде до нього, кидає зовсім цей край.

Я, звичайно, «співчуваю». Я, бач, киянин, а кияни, усім відомо, — народ делікатний.

— А скільки ж у вас було землі, тіточко? — питаю.

— Та яка ж там земля, як у всіх...

— А до війни? До громадянської себто війни, як почали «грабять».

Тітка мовчить.

І добре робить, що мовчить. Все одно збрехала б, їй, звичайно, й на думку не спадає, що я хоч і киянин, а її добре знаю і йду я якраз з колгоспу, з того самого, що «пощез би він без огню й диму» та «руки б їм покорчило, анциболотам! Строються... Комунію їм, — і що ліквідував її, як клас. Не спадає їй на думку й те, що я гляди, не згірше за неї знаю, скільки в неї було землі, і скільки працювало наймитів, і які статки-маетки. Крім того, кров мого товариша ще не засохла, не вицвіла.

— Так строються?

— Строються, добра вони не діждали з того (останнє пошепки, ледве чутно). — І як той бог святий попускає та отаку неправду. Харпаки, злидні, волоцюги — їм тепер право скрізь, а хазяїна, що з діда-прадіда... що йому сам староста шапку скидав колись... Ге, бодай би й була не діждала й бачити, як вони строються. Вони тешуть, а з мого серця, аж наче скіпки летять... Так ви, кажете, з Києва (чи похопилася чи перевіряє). А тут чого?

Я її заспокоюю, вигадавши перше, що спало на думку: потрапляю в тон. Цікаво, до чого вона добалакається?

І вона б таки до чогось добалакалась. Враз пройнялась особливою довірою й пошаною. Спершу попросила перекласти їй клунок на друге плече (от спасибі), а тоді враз почала таємниче, по-змовницькому:

— Так от...

Я вже вуха розвішав (страх, як люблю вивертати людей) і щось мабуть цікаве б почув, тепер вона б уже показала... Аж тут нагло наші шляхи розійшлися — їй ліворуч, мені — просто.

І не так шляхи розійшлися, як несподівано виринув десь мій знайомий, відомий на весь район комунар:

— А, дружище!

Поки я привітався з комунаром, глядь — тітка була така та й нема. Майнула десь, тільки пил закурів. Он як.

Бувай же здорова, тітко.

Червень 1931 р.

НОВА РЯБИНА

1. ТІНЬ МИНУЛОГО. ПОВІСТЬ ПРО РЯБОГО КАБАНЧИКА, АБО — ЯК ТІТКА УЛЯНА ТА НЕ ВСТУПИЛА ДО КОЛГОСПУ

Поїзд ішов на Кириківку о 2-ій годині ночі. Та на Кириківці пересадка. Себто, поїзд піде далі на Харків, а комусь пішки на Рябину. Не охота самому. Щоб заздалегідь зарадити цьому, треба ходити по вагонах і вишукувати попутчика. Ну, а як у вагонах повнісінько людей, і всі вони хропли, то розшуки й кінчилися нічим. Транспорт сонних.

Тоді поклав заснути і я, раз таке діло.

Ну, о такій порі та після робочого дня сон, як рябець: чок! І поніс. І поніс...

І снилося мені, як я в цю рябину та вже раз мандрував, і було це минулої зими лютої ще й у місяці лютому. (А що я до неї таки їздив-ходив, — то це було справді — районної газети співробітником будши).

І снилося мені, як ішли ми заметами втрьох крізь метелицю опівночі гупої, я, комсомолец-учитель і комсомолец просто. Темрява. Вітер струже. Світу білого не видно. Ми, звичайно, у відповідному для цього одязі. Так що якби нам не по 20-23 роки, то ми до тої Рябини навряд чи й дійшли б.

Але суть не в цьому (ми звичайно дійшли ще й повернулися), а суть у тому, що сама назва «Нова Рябина» вабила тоді мене, я і читача вабить і інтригує. Але ж... назва надзвичайно промовиста. Та тільки ж насправді — гай-гай!.. Уже на той час виявилось, що назва ця вельми стара, доісторична. А в самій тій Новій Рябині мало що було нового; лише початки. І становили ті початки всього лиш 2 с.-г. артілі, невеликі, недавно організовані, та заголовок з стінної газети:

«Рушаймо — колгоспи»,

Це «перші хоробрі», 100 з чимось дворів, це справжня Нова Рябина — острівець серед стихії, серед решти.

Решта ж — село: з досвітками, з куркулями, з двома церквами, з горілкою і з жорстокими протиріччями у всьому, аж до того, що існувала неприхована ворожнеча між двома половинами села. Ба, навіть у взаємини між двома артілями просмоктувався цей антагонізм, хоробливий, давній, перенесений ще з дореволюційних часів. Антагонізм найгіршого гатунку з довжелезним корінням.

Починався корінь від кріпаччини, вірніше, від двох панів, що володіли один одною, другий другою половинами села. І звалися ці половини ім'ям своїх панів. Один був Нахимов, другий — Єремеєв, отже — Нахимівка й Єремеївка. А все в купі — Нова Рябина (щоб не плутали з тою другою, що поруч і що зветься Стара Рябина). Від чого зайшла люта ворожнеча між цими під'яремними половинами? З-за церкви зайшла.

Була на Нахимівці панська церква, а на Єремеївці не було. Як прийде свято — ніде богу помолитись єремеївцям, — нахимівці не пускають.

Через те й ворогували.

Панам до цього було байдуже, ба, для них це навіть вигідно. «Хай собі ворогують ся і чим дужче, тим краще, аби панських маєтків не палили». І підтримували цю ворожнечу всілякими способами.

До того ж, — не було жодної школи ні на першій, ні на другій половині.

Нарешті Єремеївці поставили таки собі (не школу, звичайно) церкву, але... ворожнеча так і залишилась, по інерції, очевидно, та через темряву, — зганяли один на одному злість.

І живуча вона аж он яка, що дожила навіть до наших днів, і минулої зими я спостерігав її навіть (!) серед колгоспівців; колгоспи-бо — один на одній половині, а другий на другій. Нахимівка й Єрмеївка...

Дрімав я, і снилися вони мені, ці Нахимівка й Єрмеївка, з усім своїм потворним минулим, і та Нова Рябина, що я її бачив взимку і що ще так багато в ній від тої Нахимівки з Єрмеївкою, хоч артілі й звалися іменем Сталіна та Будьонного.

В дружній розмові з активом я тоді радив товаришам десь переключити всю ту енергію і з хоробливої порожнечі зробити здорове соцзмагання. Цікаво, як там тепер, що з того вийшло і взагалі, що там...

Тут саме сон — як і всякий сон, власне — думки під закритими віями були нагло сполохані: кондуктор смикнув за ногу й гукнув: «Кириківка!».

Біля Правдинської цукроварі (ім. газети «Правда»), що повз неї йти на Рябину, ми зустрілися. Себто, я й тітка Уляна.

Років під 50, боса, з вузликом — ішла вона сквапно шляхом, збиваючи ногами пилуку на колії. Голова її була задумано похилена, злегка киваючи нею в такт ході, тітка щось напружено думала й ворушила губами. І така вона заклопотана, що коли я обізвався — аж спіткнула від несподіванки.

— Доброго ранку. Тітко.

— Аа... Драстуйте...

— От і є попутчик. Значить, на Рябину?

— Еге ж... — і силкуючись зібрати знову нагло сполохані думки, тітка щиро дивується, звідки я знаю, що їй на Рябину. А це ж так просто: запитав навмання, а виходить — по дорозі.

Удвох іти куди веселіше. Тітка трапилась говірка ще й заклопотана серйозною справою, і цієї справи обіцяло вистачити на всю дорогу.

Затим роззнайомились, говорили про се, про те: про жита й пшениці, що обабіч шляху стояли густою стіною, про врожай, що має бути хороший «якщо бог не зіпсує». Але навіщо йому зайвий клопіт, навіщо йому псувати, коли хліба ці все колгоспівські та радгоспівські, тавровані «комунією», а, значить, і не підлягають божому контролю?

Тітка згоджується, сміючись, що дійсно — до тих, від кого бог відступився, він більше не втручається. Це правда.

Весела, як бачите, й розважна тітка. І я вже її приналежність до «стада святої церкви» беру під сумнів. А її не в жарт цікавить і турбує, і вносить розкол в її християнську душу той факт, що: комуністи ж безвірники безбожні, церкви розтірюють і всім їм уже вимощений шлях простісінько до пекла — уже вимощений, — і...однаке в комуністів чудесний хліб родить! Що ж це таке, га? Як же це так? І стоїть же такий хліб, аж очі одбирає...

І стоїть це питання в тітки поперек розуму.

Я думав, що оце він і є той «камінь», що з приводу нього та тітка й ворушила губами, йдучи межі безмежних бурякових плантацій ще по той бік заводу, але помилився. Її зовсім не те турбує. І той легенький смуток, з яким тітка говорила про колгоспівські лани, ніби байдуже озирючи їхню безмежну шир, — то не так собі просто. Погомонівши й обізвавшись, тітка, нарешті, вирішила вдатись до мене за порадою і розповіла про те, чим так заклопотана останнім часом з самої весни.

Бачите...Люди до колгоспу вступають, люди, як люди, а неї війна. І з ким же ви думали? З владою війна, ще й яка завзята. То було сподівалися на мир, а то вже й кінця-краю не видно. Хто переможе — невідомо, але вона нічим не поступиться, останнє дрантя продасть на квиток до столиці, поїде до ВУЦВК'у голодуватиме — але не поступиться.

Он яка завзята тітка.

— Що ж там у вас таке? — питаю.

— Та все ж за того кабанчика. Та ви ж, пак, не знаєте. Ну, я вам розповім... — І поділовому, ніби на суді десь, тітка охоче взялася розповідати «все як воно було», від А дама починаючи. Цікава, зворушлива історія. Її б можна назвати ще приміром так: «Війна незаможниці тітки Уляни з радянською владою в особі її представника — голови Н.-Рябинівської сільради».

За браком місця подаю її стисло, скорочено. Прошу:

— «Був ото в нас голова сільради, Сосновський, може чули. (Чув, чув!). І була колективізація; і було розкуркулення. Все як слід, як і в людей.

У мене розкуркулювати було нічого — я та старий — двоє нас. Землі наділ, шкапина й халупа. Навіть хлівця пугнього катма. Тут же в дворі живе син з невісткою, — окрема халупа в них. Але, крім халупи, в них ні шкапини, ні землі. Клапоть землі тої-то на нас із старим числиться, син же землі тої й не мав та й не потрібна вона йому, в нього інше ремесло і своя робота — тесля він і пасічник.

Отож дві халупи на маленькій садибі, шкапина, землі наділ та ще, пак, коза — оце й усі статки-маетки на 5 ротів. Як бачите, навіть і не по-середняцькому.

Ну, як почали сколективізуватись, то голова всім тут понаганяв холоду. До ста процентів зразу хотів доскочити, до чого ж і страшний та клятий голова був. І молодий наче, а всі його боялись, як огню: як гля-а-не, як гримне чуть що, зразу: «Ти що, хочеш, щоб я тебе розкуркулив в 24 часа? Га? Я тут власть...» або: «О, знову чорт цю бабу приніс! Гирр... я тут власть...»¹².

Баба та вже й не чекає, що він скаже, мерщій — шасть і нема. Було, як до сільради комусь іти, то ніби на тортури, — до чого ж і боязко.

Ну, так оцей голова довів і мені плана до двору.

«Іди, — каже, — в соз».

«Та... Подумаю... Як, люди... Хтозна...»

«А-а. Подумаєш? Так ти не хочеш? Підкуркульниця!? Маєш план...»

Та ще ж як! Землю тую записали аж двічі, — раз на батька, а раз на сина...

Я б дуже рада й до созу йти, так ні, — тепер зась, — підкуркульниця... Та чи я його возом де заїхала, чи й сама не знаю.

— А мо', й справді де заїхали? Ану лиш... — закортіло мені докопатись таки причини, не може ж так бути. Що за їрунда! Хоч я і знав цього голову навіть з його минулим, з потаєною жагою до висування і з усіма іншими властивостями, але щоб робити такі дурниці. Треба було його до цього чимось змусити, принаймні, особисто «заїхати», мовляла тітка.

— Так не заїхали?

— Та ні... Де ж би... хоч... Правда, — вилаяла раз прилюдно, назвала п'яницею і... (тим, що за бабами тягається). Так хіба ж не правда? (Йй-бо, правда! Як він бо й вуха біля чужої жінки одморозив. Ну й тільки оце й всього, о.

(Ого!... З цього треба було й починати. Досить і цього, тітко! А тітка всерйоз не надавала цьому ніякого значення.)

— Вірно, прилюдно це я, але ж і правду рубонула. Та й потім, — до чого ж тут політика і до чого план? Каже: «Скредитація». А чорти батька його знає (пауза).

Виходить, тітка за дискредитацію потерпає, сама того не знаючи. Чітко й одразу уявилося, як це воно вийшло і як стала тітка «підкуркульницею... тим часом тітка з чистим сумлінням доказує свою історію.

Одне слово — зробили, як схотіли, обкрутили і цить.

«Та що ж ви робите? Та де ж такий закон є?»

¹² До речі, цей винятковий завзятий голова — це ні тітчина, ні авторова фантазія, це жива людина з вищенаведеним прізвиськом і з низкою перекручень, що за них потім і поніс відповідну кару. І. Б.

І не говори. А кричатимеш — будеш агітувати — гірше буде. Так як же не кричатимеш?..

А потім якось під'їхали підводою і, не знайшовши, що б узяти, — забрали кабана. Та й не кабан же то був, а кабанчик — єдине багатство з усього — і годувала, від рота собі одриваючи.

Як узяло ж мене тоді за живе. Та чия ж це власть, га? Та чи я куркулиха, що багатші за мене в колгоспі, а мене розбирають, і головно — кабана забрали, план довели, погрожують.

Так не буде ж по-вашому! Будь-що буде, але не по-вашому. І щодня до сільради чешу. Кричить на мене голова, гримає — і не доступитись. Хай ти, думаю, скажишся. Та до району — раз!

Ага! Он бач. Вони думали — дурна баба, а баба знайшла дорогу, знайшла справжню власть.

У районі й голову над тим собі не довгу морочили, тільки глянули на мої папери, знизали здивовано й кажуть, що ніякого плану мені не помагається, як по закону. Біднячка я. І всі документи як слід. «Перевірити справу» й перевірили...

А сільрада бач, що втнула: план довести довели, тільки так усе зробили, щоб і район про це не знав, і все невірні якісь документи поробили. Тільки ж не вийшло по-їхньому.

Скостили план. Я як на світ народилася. А голова: то був гримав усе, як не в шию штовхав, а то, брат, такий рідний та милий.

Ага. Стій же, думаю, трясця твоєї бабці. Ти ще мені й кабанчика вернеш. Живого вернеш... Умру, а тобі не поступлюся, докажу, яка я «куркулиха»... ну і... тут раптом жінка засмутилася і несподівано збавила тону. Похнюпилася: за цього кабанчика ото й іде й досі війна.

Уже й голову нашого зняли геть (прошпетилися. Суд, кажуть, йому буде. Давно б так...). Уже й кабанець той десь досі абодох, або його ззіли давно, або мо', виріс з бугая, — а справа ні сюди, ні туди.

Район пропонує повернути. Сільрада каже: «Де я його візьму? Бери, каже, гроші по твердій ціні».

«Не візьму, кажу, я грошей. Кабана я здавала не державі. І нікому я не здавала, — не було такого закону. Кабана в мене відняли супроти закону, як і план довели. План скасували? «Скасували». Голову зняли за всякі такі й подібні діла? «Зняли»... Так хай же він мені повертає й кабанчика, хай повертає...

— «Ну тоді йти до району». Тим часом лякають мене знову, що ніби проти власті виступаю. Та де ж я виступаю проти власті? Я ж тільки управи на самочинство шукаю.

Розповівши, тітка замовкла і знову, схиливши голову, збивала поруч пилюку на колії. А вже аж по довгій мовчанці гірко докинула, як резолюцію:

— А ви кажете до колгоспу... Та як же я до колгоспу піду, як отака неправда? Га? Та якщо отакі будуть у колгоспі заправляти, то навіщо ж мені тоді той і колгосп...

По нивах — житами й пшеницями, що стали над шляхом на цілий людський зріст — подихає злегка вранішній вітер. І небо з червоного стає золотим. Ген, де смужкою піднявся туман, у низині понад Ворсклом бовваніє село, там досинає Нова Рябина, поставивши вітряки над шляхом на чаті.

Мені й чудно й прикро з тітчиного оповідання, надто ж з її заклопотаного обличчя, з вуст отих ворухливих, войовничо, міцно стулених. Аж дивно, де тільки в цієї жінки та стільки енергії й ініціативи береться.

Ні, їй треба бути в колгоспі. Вона мусить там бути і бути попереду з усією своєю завзятістю, з такою твердою вдачею; логічно цим і мусить ця її війна скінчитись. Але... подумати тільки, скільки часу й енергії, скільки нервів коштує вся ця історія, ця тяганина, скільки через те недовіри, сумнівів і вагань — і все через якогось головоотяпа. І

скільки ще тих головотяпів є на радянській землі...Часто ж вони бувають навіть одвертими шкідниками, куркульськими посіпаками.

Пригадалось, як взимку, на цьому самому шляху, тільки на санях, я мав розмову з дядьком. Їхали ми разом шкапою до села Яблучного. Це тут же, поруч. Говорили про колективізацію. І ось цей дядько, червоний партизан у минулому, потім червоноармієць, кілька разів поранений за неї ж, за революцію, будучи, а тепер звичайний собі, плохенький селянин-злидень — цей дядько на запитання, «чого він не в колгоспі» — відповів з гіркою іронією:

— «Як же я буду в колгоспі, коли навіть влада, коли той самий голова й члени сільради, беручи мене за петельки, щоб я йшов, самі не те, що не вступають до колгоспу, а навіть і не збираються. Замість того, пиячать з куркулями, багатіють, а нашого брата женуть в соз...Ще й глузують...»

— Але як же так. Стійте! Та ви ж червоний партизан. Та ви б до району. Є навіть партизанська ваша комісія...

Дядько тільки безнадійно махнув рукою. «У мене семеро дітей...Та й пробували інші — закаялись. Сільрада тут власть, і роблять, що хочуть. Як тільки що — «А ти проти власті?! — і пішло. А до району далеко...І скільки я не силкувався переконати дядька, що це ж контрреволюція ось така «власть», та таких до бупру¹³. Треба йти в колгоспи, брати ініціативу до своїх рук і за жабра таку «владу».

Дядько з усім охоче згоджувався, але...похнюплено крутив батіжком і дивився десь понуро в білий сніговий простір. У нього семеро дітей, і до того ж він хорий...

Цілковита протилежність до цієї тітки.

Не знаю, чи вступив нарешті цей дядько до колгоспу, чи й досі крутить батіжком розгублено, але, що та Яблучанська сільрада таки потрапила до бупру, то це факт¹⁴. Скінчилась їм сваволя й пиятика з куркулями на лаві підсудних, що й мусіло бути і з чим я дуже добре обізнаний.

Побоявся партизан взяти «власть» за жабра — прийшли такі, що взяли. Та хіба ж так узяли! І візьмуть знову. За хвіст і к божій матері в очерет гальмувати й шкодити.

І це (тітку послухавши) треба частенько проробляти, щоб Нова Рябина стала справді новою, а тітка Уляна не марнувала часу на походеньки, на безглузду «війну», а натомість працювала десь в колгоспній ударній бригаді та на громадській роботі.

2. СЕЛО! І СЕРЦЕ ВІДПОЧИНЕ... СТАЛЕВИЙ КІНЬ НА БУРЯКИ

Лише засіріє і сонце позолотить схід — по селу вже гасає трактор. Стугонить, зухвало, потужно. І від того обов'язково спадає на думку оте славнозвісне:

«Село! І серце відпочине...
Село на нашій Україні
Неначе писанка...»

Гай-гай. Не писанка. І не відпочине серце. І не дати йому відпочивати, не дати! Напружено й ритмічно, зрушене нарешті, б'ється воно, поспішає вперед, поспішає догнати те, що проспало «відпочивавши» століття. Хай б'ється. Хай поспішає.

Глянь!..

¹³ Бупр – будинок примусових робіт (в'язниця) — прим. упорядника.

¹⁴ За матеріалами виїзної бригади редакції Охтирської районної газети «Соц. Перебудова» верхівку цієї (с. Яблучного) сільради віддано до прокуратури за викривлення лінії та за спілкування з куркулями, — у січні місяці 1931 року. Так само за викривлення лінії усунуто вищезазначеного голову Н.-Рябинівської сільради. І. Б.

Ще сонце не зійшло, а в писанці тій тарарам, а в писанці гуд двигтить і тіпає обірвані сні, — то в ній (у писанці ж таки) вилупилось залізне курча і гасає по ній (по писанці), як Марко по пеклу, аж шкаралуца тремтить і розпадається.

І не курча то, а серце — ім'я ж йому — машина. Ні, не писанка то, що гуде і так рано зворушилось, — це колгоспія.

Бач...
Таке воно завзяте нині
Село на нашій Україні,
На нашій,
На новій землі.
Гуртом,
Без бога,
На машині....
Ні, не пізнати ці горисині,
Як не пізнати «раби малі».

А це ж усього диш Нова Рябина, глухий закуток над Ворсклом, там, де розкинулися безкраї луки й голубіють гори.

Гори — це на правому березі, насупроти.

Може й ті самі, що сумував за ними великий співець поневолених, у панській неволі на засланні бувши:

«Гори мої високії...
Та тут не такі —
Руді-руді, аж червоні,
А там — голубії».

На світанку по селу стугонить трактор, гудом крицевим полохає сні. Щодня. Це перше, що впадає на око і б'є в вуха.

Широченною вулицею котить він валку возів — цілий ешелон, — а на возах цілу армію дівчат із сапачками, із співами...

Це колгоспівки. Це на буряки.

Підіймаючи хмару пилуки гримить оригінальний витвір епохи реконструкції: ешелон без рейок і шпал, затьмарюючи кол. ідилічну «Малоросію» крицевою міццю.

Оце ідилія!

Правда, вишневими садками Рябина ніколи не пишалася, як не пишалася й гаями, і оті слова Тараса Григоровича про писанку її найменше стосувалися, але в цілому була вона така точнісінька, як і всі: дика, інертна, безперспективна нора. В минулому — печальне кріпацьке село. А от тепер...

Колгоспія на крицевих колесах, на широченнім шляху...

Дівчата співають пісень, перегукуються, гомонять молодю.

Це вони скінчили в себе в колгоспі з буряками і тепер до радгоспу, на державні плантації, на ударну роботу щодня на машині.

Там, де серед села яр, там стоїть сільрада, ділячи його чесно надвоє порівну: там колгосп і там колгосп, там церква і там, і по школі на кожній половині, і приблизно по однаковій кількості дворів.

Церкви обидві закриті. На Будьонівці вже давно й дзвони зняли. Один почепили на стовпі посеред площі (дзвонити на обід, на збори тощо), а решту здали державі. На Сталінці ще дзвони теліпаються, але їх теж чекає така доля. Що зроблять з церков, хтозна; поки що стоять як пам'ятки і мертвими очима позирають на вулиці.

До речі, вулиці в Рябині — таких ніде більше нема. З достатку закраяні. З одного боку до другого гляди й з гармати не дострелиш, буквально кроків 300, коли не більше.

Скільки тої землі пустує! Найцікавіше ж те, що по обидва боки шляху на цих широченних вулицях стоять комори. Одноосібницькі комори (було) і просто тобі на вулиці рядочком. Що не двір, той комора насупроти і мимохить спадає, що тут, мабуть, жив чесний народ.

А ще спадає на думку: коли колгосп по приймає оці комори (десь зробить одну величезну), а вулиці — всю цю широчінь — геть чисто заоре та засіє, то скільки того хліба вродить!? І то б якнайскоріше.

Та зараз багато клопоту, не вбилося молоде село ще в колодочки і ніколи, очевидно, над цим подумати, як і над багато чим іншим. Не все зразу.

На буряки! На буряки!..

З сапачками, з вузликками — збираються вони на великому дворіщі й нетерпляче чекають на коні.

Це школярі Н.-Рябинівської семирічки.

Ще ж є й чотирирічка — на іншій половині, на Сталінці. А ця на Будьоннівці. Обидві вони звуться: школи колгоспної молоді — ШКМ.

Це велика школа і в ній багато школярів.

Навчання скінчилося, але школярів не відпустили байдикувати — вони продовжують навчання способом практичних господарських робіт, екскурсій тощо. Випускні групи готуються на помпедів (помічник педагога) — це щоб ліквідувати прориви на культурній ділянці, щоб якнайскоріше посилити кадри. Молодші, бач, теж... Озброюються сапачками і теж на прорив — себто, буряки проривати.

Це вони не вперше, це вже вони чи не вдесяте вирушають до Іванівського радгоспу. Там їх харчують і платять гроші. Вузлики ж — то сніданок, поки доїдуть до місця.

Народ сурйозний все. Сходяться заспані, ведуть ділові розмови, пробують сапачки, сердяться на тих, що десь вилежуються, і нетерпляче чекають зава (вірніш, його замісника, зав десь у відпустці).

Нарешті підводи приїхали. Прийшов і зам, що десь цілу ніч чергував на колгоспівській пасіці. Слідом за підводами приїхав чоловік з радгоспу і тоді школярів поділили на дві партії — одні на буряки, інші — на шкідники. Совку¹⁵ душить. Зам призначив керівників. Гайда...

Підвід не вистачило, — тоді хлопці пішли до колгоспу і запрягли ще коні, самі запрягли, звичайно, й підкотили до школи.

Сідаю.

— Глядіть же, хлопці, — навчає зам, — щоб хомут де не спав, або...

— Отакої! Та хіба ми маленькі, чи що? Нно!

Тільки пил закурів. З галасом та бадьорим сміхом поїхали школярі, поїхала юна колгоспня на радгоспівські плантації.

На буряки! На шкідники!

Це ж вона — зміна, це ті, що вже не будуть нидіти і що їх не треба агітувати.

Школа колгоспної молоді.

¹⁵ Совка — нічний метелик з темним забарвленням, гусениці якого є шкідниками сільськогосподарських культур; нічниця. — прим. упорядника.

3. СТАЛІНКА Й БУДЬОННІВКА

У цілому — Нова Рябина. Але ніколи вона не була цілою. Давно й давно її ділив яр надвоє: внизу — Нахимівка, нагорі — Єрмеївка. Там пан і там пан, там церква й там церква. Там темрява, а там ще більша... Досвітки, самогонка й ворожнеча.

І лежали широкі шляхи через них, та нікуди було йти тими шляхами.

Після революції прояснилося було. Зрушила Рябина, та тільки ж... одної революції тут було замало. Ногу витяг — хвіст зав'яз. Панів прогнали — злидні zostалися, при такому дрібновласницькому азійському господарюванні. Поряд із цим спритніші почали багатіти. Загострювалися класові взаємини, протиріччя; наростили нові глитаї, підвели голову старі.

І тільки 1930 року тут почалась ґрунтовна ломка, перекроювання — колективізація. Велике зрушення, що відкрило перед селом нові шляхи, нові величезні перспективи.

Восени 30 року, наступаючи по всіх ділянках на куркуля, ліквідуючи його як клас, засновано першу артіль ім. Сталіна. Це на Нахимівці. Єрмеївців це, як кажуть, заїло, з них ніхто не пішов до артілі Сталіна. Вони самі собі негайно організували свою артіль і назвали її ім. Будьонного. Відтоді й почався крутий злам, перехід на суспільні форми господарювання й боротьби за це.

На січень-лютий 31 року артільці мали — перша 41 господарство, друга 42, — разом колективний сектор становив 83 господарства. А всіх у Новій Рябині було біля 400 дворів. Колгоспників була незрівняна меншість.

Та в артілях був хороший настрій; колгоспів ці брались до роботи дружно. Приклад, і вже на сьогодні колективний сектор становить 342 господарства. Себто, понад 80% всієї людності. Переважна більшість. Ба, про пере важність нема чого й говорити — 80% — це ж уся Рябина. Через те може ніхто й не каже вже більше: Нахимівка й Єрмеївка, є — Сталінка та Будьоннівка.

Перша посідає 603 га землі і має 146 господарств. Друга — 600 га і 196 господарств.

Разом вони становлять нову Рябину — колективізовану, цілеспрямовану, з єдиним шляхом і чіткою перспективою в майбутньому. На цьому, звичайно, процес не закінчився та й не міг так скоро закінчитись. Це ж лише першу весну колгоспів ці сіяли гуртом, і це будуть перші колективні жнива. Від успіху залежатиме, як скоро Рябина стане селом 100% суцільної колективізації, себто чи довго оті 20% залишатимуться збоку, чи ввіллються до колективу незабаром і там зітруть останній слід від Рябини колишньої.

Тоді Рябина буде справді цілим монолітним колгоспом.

Організований період минув і тепер колгоспи розгортають будівництво. На Сталінці будують свинарню на 100 голів, будують стайню, мавши 138 робочих коней. Організували й обладнали низку майстерень. Так само й на Будьоннівці. Особливого розгону, правда, немає, але розгон зумовлюють можливості. На початку ж ті можливості бувають не завжди великі і тільки кінець першого року господарювання посилює їх.

Що цей рік дасть хороші наслідки, тому запорукою єдності і трудової дисципліни колгоспівців. Зокрема, нова система організації праці, відрядність і робота бригадами, що прищеплюються якнайкраще.

Щоб не припуститися помилок у розподілі й не звести тим справи нанівець, а це залежить від правильно налагодженого обліку праці, — Рябина має досвід багатьох інших колгоспів. Треба тільки цей досвід урахувати й засвоїти.

4. ПЕРША ВЕСНА КОЛГОСПІВСЬКА

До неї готувалися цілу зиму.

Добирали й ремонтували реманент (для цього організували кузні й інші майстерні). Дбали за фураж, за робочу худобу, за посів матеріали. Викувували актив... як десь у таборі перед великим походом. Всюди тільки й було розмов, що про першу цю колективну весну, про цей іспит на звання колгоспу. Але вже й тоді це був колгосп і заслуговував на увагу отим піднесенням, отою завзятістю, з якою бралися до роботи. Особливо Сталінка, що йшла попереду. Згодом Будьонівка її обігнала і кількісно і якісно. Сталінка десь випередить знову. І знову прийде черга за Будьонівкою. І це природне здорове змагання.

Прийшла весна й колгоспи взялися складати іспит.

Перший, а потім і всі наступні виходи в поле, заздалегідь і добре підготовані будучи, — проходили таки дійсно по-новому, по-ударному, з зразковим піднесенням. Цікава дуже була першотравнева сівба: всі бригади перевищили норми виробу. З червоними прапорами вирушали на працю і так само поверталися звідти після мітингу в полі біля коша.

Під час сівби випускали стінгазету. Організували доповіді. Пересувні бібліотеки-читальні в полі. Разом з учителями та комсомольцями проробили низку питань з організації праці, побуту, з міжнародної політики тощо. Зокрема, проробили тези т. Яковлева про колгоспне будівництво¹⁶.

Перша весна пройшла з успіхом і без будь-яких зривів чи непорозумінь. Аж кілька чоловік одноосібників, заготовані прикладом і підхоплені ентузіазмом, подали заяви про вступ до колгоспу.

Головував на той час і керував цією весняною кампанією на Будьонівці — колишній наймит Бих Петро; до революції наймитував у місцевого пана. За час радвлади став середняком; як середняк вступив до артїлі. Тут його обрали на голову. За заступника йому (зав. господарства) був робітник, 25-тисячник з сумського металургійного заводу.

На Сталінці — т. Убоженко М. Г. Теж наймит у минулому.

За ударництво, за нові форми роботи, зокрема за обробку буряків артіль ім. Будьонного занесено на червону дошку в радоновому масштабі. Із цього колгоспів ці дуже пишаються. Червона дошка — це для них не так собі, ні, це гордість, зароблена відзнака.

Упоравшись у себе, колгоспівці допомагали сіяти ще й комуні ім. Воровського¹⁷.

Про піднесення та про те, наскільки колгоспівська маса активна й свідомо свідчить хоча б і той факт, що навіть старі з власної охоти виходили й ставали до праці. Особливо жінки.

Та жінки заслуговують на окрему увагу.

Так, коли в будьонівців стався прорив (при проривці) на буряках, жіноцтва на поле виходило 230 душ, тоді як всіх працездатних жінок, згідно з обліком, лише 180.

У чому ж річ? А втому, що ліквідувати прорив кинулися всею масою, ішли не тільки матері й дочки, — ішли баби, бачачи, що з буряками непереливки, залишали навіть роботу на власних городах.

І прорив ліквідували. Ба — жінки взяли навіть дотерміново зовсім закінчити з буряками. Тепер вони їх уже докінчують.

¹⁶ Яковлев (Епштейн) Яків Аркадійович (1896 — 1938) — з 1929 р. народний комісар землеробства СРСР, безпосередній керівник колективізації. — прим. упорядника.

¹⁷ Воровський Вацлав Вацлавович (1871 — 1923) — російський революціонер-комуніст, дипломат польського походження. — прим. упорядника.

Не тільки в цьому, в усьому жінки задають тон, не то що не відстають.

Зокрема в церковній справі жінки повелися, як справжні колгоспівки. Коли, напр., знімали дзвони, то тільки маленька група хотіла стати в контри, але...глянула на решту й облишила. Соромно стало.

Це найхиткіша частина жіноцтва, це з тих, що ще й зразу були гальмом через свою несвідомість і тепер іноді повертають не туди.

Та прийде час — обживуться вони, виваряться і навіть смішно буде їм самим, що десь колись ставали в контри.

В основній своїй частині жінки навіть перед вели з самого початку колективізації.

Завзяті жінки.

З такими колгосп стане не тільки на червону дошку, а має всі шанси висунутись на перше місце.

5. МІЖ ІНШИМ КІЛЬКА СЛІВ ПРО ГОРІЛКУ. «РУШАЙМО В КОЛГОСПИ»

Знайомі мої на Будионівці і насамперед вчителі, звичайно, молодь. Це активні культурні діячі. Всі вони колгоспівці. Активність їхню спостерігав я надто взимку, дивуючись, де в них береться стільки енергії виконувати стільки громадських навантажень поза школою.

Але перепрошую, — знайомі мої на Сталінці, знайомі мої скрізь і знайомі мої всі — крім класових ворогів, звичайно. Поза цим я скрізь дома.

Так про горілку.

На площі, там де вишикувались вози в кілька рядів (вози колгоспівські, площа теж колгоспівська, а що колгосп ще не набудував приміщень, той стоять вози тут, добре площа величезна), насупроти школи й недалеко колгоспівського двору — кооперація.

У кооперації багато горілки.

— І здорово беруть? — не міг не поцікавитися скромний одвідувач, заховавшись до кооперації від спеки.

Кооператор на це лише сумно покрутив головою. «Ні», мовляв. Навіть здалося, що від зітхнув.

— А взагалі беруть?

Кооператор ще сумніш покрутив головою, озираючи шереги пляшок.

— Слабо щось...

— Ага, — не міг не зрадіти одвідувач. І не з кооператорового розпареного вигляду, а з того, що «зелений змії» уже, значить, виходить з моди.

— А то чого? — запитав я, дивлячись в одчинені двері на школу.

— Мабуть, що жара...

— Вірно, — втрутився якийсь дядько. — Це ти, браток, вірно сказав. Який то дурень її питиме, коли отака жара — роботи стільки. А ще ж би книжки й газети читати і до лікнепу ходити.

— А справді, що ти робитимеш, коли зовсім люди перестали пити, га? — поцікавився інший.

— Хтозна... Її, мабуть, тоді не робитимуть.

— Да... народ міняється.

— Я думаю. Голова наш колишній теж через неї змінився.

— Та то такий. Був би він, то вона б оце тут не стояла.

Сміх.

— І те сказати... Поки була куркульня, а надто, як заходились розбазарювати майно, загибель почувши — пили-гуляли страшенно. А не стало куркульні...

— А наші хіба не пили?

— Та пили... А от бачиш? Тепер хоч наймай.

— Да народ міняється.

— Еге ж. Заждіть лишень рік-два, то й зовсім зміниться!.. — останнє з пафосом прорік одвідувач, а по цьому вийшов.

Так він і не купив горілки, — стало соромно. Мовляв, раз так — я теж міняюся.

«Рушаймо в колгоспи» — це, власне, назва колгоспівської стінної газети. Але разом це й гасло й заклик. Що його піднесли, як прапор, і під ним почали гуртуватися перші сміливі. Під ним пройшов цілий період класових боїв, колотнечі, вагань; цим жили і навколо цього мобілізували всю увагу. І це ж коли хочете визначало й попит на горілку. Одні за неї забули, зате інші заливали нею лють і розпач перед загибеллю, продаючи геть усе чисто.

Та на сьогодні в Новій Рябині, хоч до колгоспу рушило й об'єдналося 80% села, гасло це з порядку дня не зняте.

«Рушаймо в колгоспи» — це люстро. З неї (з стінгазети себто) видно, чим живе і чим заклопотане село. І лікнеп, і ударні кампанії, і культурно-виховна робота, соцзмагання... Всьому є місце, тільки немає місця горілці і немає повороту до старого.

І коли глядач — відсталий, одноосібний, але не зовсім дурний — ось так дивиться в це люстро, на цей відбиток колишніх затурканих, упосліджених гречкосіїв, а тепер, у повному розумінні, свідомих громадян соціалістичної республіки — він обов'язково почервоніє й насупиться заздрісно.

6. ДВІ ЗАЯВИ. КАРНАВАЛ. ПЕРЕМОЖЦІ

Заява

1) Від члена правління колгоспу ім. Будьонного
Прошу звільнити мене з членів правління потому как нет довіри від маси. Хочу бути в рядових робочих і працювати нарівні з іншими.

Підпис

2) Теж від члена правління того ж колгоспу

Заява

.....(копія першої).

Цей теж хоче працювати «нарівні з іншими», констатує недовіру маси до нього і проситься «на вільне повітря», себто на фізичну роботу.

Обидві заяви розглядали в поточних справах на черговому засіданні правління. Автори теж були тут.

Обидва бідняки, обидва працювали досить довгий час в правлінні. Перший подавав таку заяву вже

Кілька разів.

У чому ж річ? Як це так, що колгоспів ці з власної волі зрікаються такої посади.

А річ у тім що... Самокритика.

Хлопці (літні дяді) почуваються себе слабими для такої роботи і щиро в цьому признаються, виходячи з загальних інтересів. Головно ж: немає довіри, не здобули собі авторитету бо... (еге ж, горілочка).

— Є кращі, молодші товариші — витриманіше й здібніші до такої роботи. Притягти їх. А нас пустіть і навантажте іншою роботою, хто до чого здатний.

Обміркувавши, зваживши за й проти, правління, нарешті, вирішило, що: товариші попрацювали досить; утомилися, бо робота для них нова й незвична. Вели класову лінію, але... (п'ють!). задовольнити. Тільки ж їх обирали загальні збори, отже й винести це питання на загальні збори; тим часом на місце цих товаришів вирішили залучити до складу правління двох молодих колгоспівців: червоноармійця й партизана. Точка. Але,

щоб не гальмувати роботи, одні мусять прийняти, а другі здати обов'язки, в процесі роботи працюючи поки що разом, бо пора гаряча.

Голова (т. Біляєв, 25-тисячник, що вже місяць, як змінив старого голову), умліваючи від спеки, квапив правління закінчувати справи, бо час дорогий, робочий. Крім того, скоро йтимуть «вони» і треба зустрічати. Вони — це жінки, що по-ударницькому дотерміново кінчають полоти буряки і з цієї нагоди їм треба влаштувати зустріч, як повернуться з поля.

Карнавал... Ні, це похід переможців. Із зброєю через плече (з сапачками себто), засмалені вітрами й сонцем, триумфально повертались вони з поля. По-своєму триумфально.

Заквітчали бригадира вінками, обтикали його з ніг до маківки квітками польовими, обкрутили ще й гору вивершили, так що й не пізнати бідолахи, — і йшли до правління вітати з перемогою. Величезною гомінкою юрбою, приспівуючи, пританцьовуючи... це після трудового дня!

Правління зустрічало переможців.

Ходило про подарунки.

Почався мітинг...

Десь хтось розповідав мені цікавий випадок з життя й праці оцих колгоспівок, учорашніх затурканих і розпорошених селянок. Дрібниця ніби.

Пололи колгоспівські буряки і обідньої перерви сіли гуртом відпочивати, натомлені. Порчу великий клин пшениці.

— «Глянь! — зауважила котрась із дівчат — волошок скільки.

— Ой-йо...

Нива синіла волошками — голубіла, як небо.

— Давай повириваємо...

І повиривали. Поки скінчилась перерва, бавлячись, навернули на шлях цілу гору волошок тих. Щоб не глушили, та щоб не засмічували добра артільного...

Після мітингу роздавали подарунки. Хустки. Колгоспівки надзвичайно раділи з того. — Не ціна тої хустки тішить, — мовляла одна з них, — тішить те, що я цю хустку маю як шану, як від товаришів подяку зароблену. Ну і...

Ось тут то хлопці й упороли дурницю.

7. ЛЯП

Так зветься на мові газетних робітників, — себто коли хтось допустить помилку такої, що аж вуха в'януть. Щось подібне було і в даному разі. Хлопці не подумали вчасно і як слід над тим, як і чим вони шануватимуть переможців. Через те початок був бучний, а кінець... ще бучніший.

Дарували хустки. Хороші хустки і дарували всім. Чудесно. Та тільки ж...

Вся біда в тому, що хусток тих вистачило лише на невелику частину.

Зчинився шум. Більшість-бо, замість сподіваної нагороди несподівано отримали саму невиразну обіцянку: десь... колись...

Вшанували, називається.

Так як же це так, га?

8. СЛОВО МАЄ ТОВАРИШКА ДОКІЯ

Це вже геть згодом. Вдома. Коли за обідом мова якось зайшла про хиби й недоліки в роботі колгоспу — які, до речі, так болять цій товаришці, звичайній колгоспівці — молодій, напівписьменній. Але завзятій жінці.

— А я думаю так (це на хустки з'їхало. Ніяк вона й досі не може заспокоїтись). Помойому: не вистачило — не треба було й починати, дражнити не треба було. Бут ту не про хустки йшлося — йшлося про хорошу зустріч і товариську подяку.

Ну, а коли почали давати, то давали б усім, або на вибір. Не вистачило всім, треба було дати кращим, зразковим, хто більш трудоднів виробив і найкраще виробив. Треба було не полінуватися й заздалегідь це продумати, підрахувати. І так і сказати: передовикам, а іншим згодом — то ніхто б і не гнівався.

А то, бач, що зробили: почали давати вряд. І вийшло: хто перший дотовпився, той і получив. І хоч вона має може найменше трудоднів, а я може найбільше, вона, виходить хороша, а мені дуля. Хто ж тут не розсердиться? І як тут не нарікати колгоспівкам, що їх так обійшли.

І не за хустку шкода (хустку я можу взяти собі й за трудодні та й носити), ні, шкода за кривду.

Ми не за нагороду робили — робили за совість, і робимо й робитимемо. Але, якщо схотіти потішити, то треба було зробити так, щоб нікому не кривдно було. От що.

А тепер казатимуть: «Жінки недовольні», «жінки колотяться», «темні».

Понятно, не дуже видні і, понятно, колотитимуться, як от отак робити. Ні, не помойому. Безглуздо. Я їм це у вічі скажу, та ще й на загальних зборах, при всіх».

Ділова й завзята молодиця. Оцю б до правління. Правда, вона зовсім неписьменна, і вона має двійко малих діток.

«Все добре, і скрізь порядок ніби. І колгосп — це не така страшна штука, як думали, як розписували всякі там, їрунду вигадуючи. Я от працюю в гурті і вже так звикла й призвичаїлася, що й не знаю, як би я без того гурту й жила тепер. А от тільки...

Не вміємо ми, мабуть, ще як слід хазяйнувати в гурті, не навчилися ще. Чи мо' в керівників не вистачає пороху, слабі мо'. Багато ще в нас неполадок.

Взяти, приміром, хоч би й ясла. Ясла — це діти, а діти — це все для матері. Ну і бачила я ясла в людей — так хіба в нас такі? Як от і не віддаю свого в ясла, залишаю з дідом, — хай хоч і замурзане, але, принаймні, знатиму, що воно доглянуте й не голодне, бо в яслах...Зле з яслами. Багато їх у нас — аж у 4-х чи 5-х місцях (у самій Будьонівці), та тільки діла мало, розкидані бо, розпорошені по всьому селищу і треба дуже багато прислуги, щоб налагодити справу як слід, а людей таких умілих катма.

А нема щоб вкупі все це, щоб в одному приміщенні. Тоді б легше й доглядати і краще було б; всі ті, що працюють нарізно працювали б гуртом.

Погано ще тим (це, дійсно, насамперед впадає в око), що нема кому як слід «по настоящому» ходити біля дітей — одна людина на всіх не розірветься.

А можна було б все це полагодити, коли б вчасно і як слід до цього взятися, щоб було кому над цим подумати.

Одне слово, іноді — чи бракує ще досвіду, а чи ліньки нашим керівникам поворушити мізком.

Сподіваємось на цього нового голову. Він робітник. Цей може дасть раду всьому, хоч і плохий ніби. Та він діловий і дуже багато працює...».

9. ДЗВЕНЯТЬ КОСИ...КУВАДЛА ДЗВЕНЯТЬ

Клеплять. Щоранку йде перестук по селу — ладнають, кують, до жнив готуються.

У кузні цілий день весело гомонять молотки — колгоспів ці сквапно ремонтують с.-г. машини; підкручують, міняють старі частини, припасовують нові. Жнива-бо на носі.

Тиждень, два — кінчать ось косити луки — і на поле. Туди, де жита й пшениці стоять, як стіна, де всі надії, ударництво й соцзмагання шумлять буйним колосом, наливаються, стигнуть. Від того, який буде врожай — багато залежить.

Це перші жнива колгоспівські. Через те й готуються до них так пильно, заздалегідь, як і до весни готувалися. Щоб не було зривів, щоб не пасти задніх і щоб не дати нагоди ворогам тикати пальцями:

— Ага! А ми хіба не казали?! Не колективізація, а один розор.

Весною може б хто й тикнув, так нікуди було.

— Це вони так за новинки, згарячу так погнали здорово... Подивимось далі... Щоб часом, глядіть, не того, не обіс...ся, — шипіли єхидно підкуркульники.

Так от, щоб того... щоб заціпило їм. Посміялись гуртом, молодо, і довести, що то таке колгосп і що то таке — колгоспники, як навесні довели...

10. ТРИ ПОКОЛІННЯ

Дід. Невістка з сином. І нарешті — Марійка з братіком.

Три покоління під цею одною стріхою; такі вони споріднені і разом такі відмінні одно від одного. І так вражає ця хата, затінена яблуневими вітами, вражає, як живий плакат, як діаграма.

Минуле, сучасне й майбутнє.

Дід — це минуле, його жертва. Він бачив і пережив кріпаччину, поневолення від царату, безправ'я, жахливі злидні. Вони його зігнули й виснажили. Дід доживає.

Невістка з сином — молоде, бадьоре подружжя — хазяїни великої епохи, колгоспівці. Невістка, ота сама Докія, брава молодиця. Чоловік її не згірший за неї, веселої вдачі.

І, нарешті, Марійка з братіком. Цим належить майбутнє. Все майбутнє. Тим часом Марійка гойдається в колисці, розмовляє невідомо з ким на невідомій кому мові, а братік (старший за сестру), прикусивши кінчик язика, старанно списує щось із книжки.

Дід залишається завжди сам на хазяйстві з онуками. Задумано палить свою люльку, куховарить і пильнує третього покоління.

Ми з ним умовились про харчі і тепер він має собі ще одну функцію: зав. їдальні. Себто харчити одного клієнта. А ще — має з ким погомоніти. Ми з ним по обіді довго сидимо при вікні, що в нього зазирають яблуневі віти, обтяжені пуп'янками, і, дивлячись, як Марійка вчиться дибати, палимо тютюн і гомонимо як давні приятелі.

Пройшовши важкий тернистий шлях, він зазирає в минуле, як у книгу, листає й вичитує межі неї сумні й смішні химерні сторінки. Не вернеться воно, як не вернеться й його молодість.

Бабуся його вже давно дотоптала свою стежку і відійшла, а він, хоч і дебелий ще, але теж пора збиратися. Тільки він хотів би (дуже хотів би!) побачити ще, як житиме Марійка й Петрик, як житимуть онуки, і розповісти тоді їм, як жили їхні діди-прадіди, щоб знали що то таке — безправ'я, щоб любили й шанували волю над усе, щоб берегли її як ока...

І усміхається дідусь, дивлячись на малят і знаючи, що онуки вже житимуть по-справжньому, по-людському і навіть і в голову їм не спаде, що було колись інакше; по обличчю йому бігає сонячний зайчик з вікна, перегортає з дідусем минуле.

А знадвору вривається жвавий, бадьорий стук, дзвін кувадла. Сонячний дзвін і загонистий стук.

То звідти, це там, де невістка й син, разом з тисячею інших невісток і синів,
ставлять крокви, закладають підмурки, — звідти, де кують Марійці майбутнє.

1931 р. Червень.